

Metod Mikuž

BOJI ZA PRAVICO SAMOODLOČBE NA PRIMORSKEM OD KAPITULACIJE ITALIJE DO ZAČETKA MAJA 1945

Ko so se zjutraj 21. avgusta letos zbudili narodi vsega sveta in slišali neverjetno novico o napadu Sovjetske zveze in njenih satelitov na ČSSR, novico, ki narodom izven varšavskega pakta ni mogla povedati drugega kot to, da se je pojavil novi Hitler, je bilo moje predavanje, najavljeno za letošnje zborovanje slovenskih zgodovinarjev v glavnem že koncipirano. Da bi pa zgodovinarjev spet ne zadel očitek, da smo le zaprašeni arhivski molji in črvi in da teče življenje mimo nas, sem koncept predavanja začel bistveno spreminjati. To je seveda praktično pomenilo novih 14 dni dela in to ponovnega in vse prej kot prijetnega prebiranja marksističnih klasikov o nacionalnem vprašanju, pravici do samoodločbe itd. in v luči tega predavanje predelati tako, da bo obseglo samo razvoj boja za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945.

Nikdar si nisem domišljjal, da imam kaj preroškega duha ali daru, ker ga pač ne more imeti noben človek na svetu, priznam pa, da me je tisto čudno premikanje sovjetskega salonskega vlaka v Čiarni, ki je vozil spat sovjetske voditelje na rusko državno ozemlje, močno spominjalo bolj na neke sorte zarotništvo kot na bratsko reševanje nastalih nesporazumov. Temu so kmalu sledile trditve, da je treba pri narodih razlikovati med zunanjo in notranjo avtonomijo, kot krona vsega pa je bila trditev, da socialistični državi, to je SZ, ne more biti vseeno, kako se razvija socializem v drugi deželi. Vse to me je še pred 21. avgustom spominjalo na dobo informbirojevskega cinizma. Ko pa se je začela okupacija ČSSR, se nisem spraševal, kako je mogoče, da so socialistične dežele napadle socialistično deželo in da se ta napad ne po vsebini in ne po obliki ni v ničemer razlikoval od Hitlerjevih napadov, temveč sem se vprašal tole: v čem se potemtakem razlikuje znano pokristjanjevanje Karla Velikega naših pradedov slovanskega rodu od te sovjetske agresije? Vem, da se da prvo zagovarjati, da je to pomenilo prinašanje novega, naprednejšega družbenega reda, drugo pa, kot skrb za pravilen razvoj socializma v ČSSR itd. Toda eno in drugo se ni izvršilo po volji in želji ljudi, ki so občutili blagodati prve in druge okupacije, torej ne po želji starih Slovanov in sedanjih Čehov in Slovakov. In tu smo v jedru vsega problema, čeprav ga je že rešila zdrava, zlata antika v preciznem aksiomu, finis non sanctificat media in, če hočete, povzela in prevzela tudi biblija novega testameta v znanem stavku, non sunt

facienda mala ut eveniant bona. Oboje bi se dalo smiselno in tudi našim današnjim jugoslovanskim in slovenskim časom primerno prevesti nekako takole: ne smem krasti, da bi si postavil weekend kje ob morju.

Mislim, da je prav ta in tak uvod povsem na mestu tudi za to moje predavanje. Potrebno si je na kratko ogledati še vsebiño nekaterih pojmov, s katerimi bomo operirali v razpravi in na koncu tega spregovoriti še nekaj o virih in nekateri najnovejši literaturi.

Samoodločba je po Leninu odcepitev nekega naroda od drugega in ustanovitev samostojne narodne države.¹ Isto je za Leninom dobesedno ponovil tudi Stalin.² To pravico mora priznati proletariat tistega naroda proletariatu zatiranega naroda, katerega buržoazija ta narod zatira.³ Tudi Stalin je popolnoma jasen in pravi, da ima le narod sam pravico odločati o svoji usodi in da nihče nima pravice posegati v njegovo življenje. Narod naj si uredi življenje po svoji volji itd.⁴

Nacionalno vprašanje. Stalin trdi, da je nacionalno gibanje v bistvu buržoazno in da bo prenehalo, ko bo izumrla buržoazija. Šele v socializmu bo zavladal popolni mir.⁵ Sklicujoč se na Lenina trdi, da more rešiti nacionalno vprašanje le proletarska revolucija, ker je del splošnega vprašanja te revolucije.⁶ Mislim, da je v prenašanju tega stavka, ki ga nekateri imajo za katekizemsko dogmo, na konkretno reševanje nacionalnega vprašanja, ključ za razumevanje vseh dosedanjih in še tudi bodočih sporov okrog reševanja nacionalnega vprašanja. Ker nam je definicija proletarske revolucije znana, si prav lahko predstavljamo, da dogmatiki, kot je na primer Suslov, z apriorističnim nezaupanjem gledajo na vsak drugačen poskus ali način reševanja nacionalnega vprašanja. Na to bomo naleteli tudi v naši razpravi in o tem smo imeli in bomo še imeli priliko slišati in poslušati tudi te dni.

Mnenja sem, da se je med NOB jugoslovanskih narodov nacionalno vprašanje reševalo in rešilo na drugačen način in to mimo proletarske revolucije, še več, da nacionalno vprašanje med NOB ni bilo samo neko splošno vprašanje demokratične revolucije, temveč njen sestavni del kot na primer izgon okupatorjev in uničenje domačih izdajalcev. V tem me je povsem prepričal doslej še mnogo premalo poznani članek dr. Marijana Breclja, Iz razgovora z maršalom Titom dne 1. decembra 1943 s slovensko delegacijo na 2. zasedanju Avnoja.⁷ Takrat je Tito dejal, da mora delavsko gibanje predstavljati v narodu organizacijo, v kateri bo nastopal kot borec za nacionalno svobodo in kot garant boljšega življenja ne le zase, ampak za veš narod, za vse slovenstvo. Delavci morajo vsi v našo skupno fronto, ker danes so del naroda in nič drugega. Veličina in pomembnost današnjega časa in te velike vojne je prav ta, da se danes

¹ V. I. Lenin, O pravu nacija na samoopredeljenje, Beograd 1949, str. 7.

² J. V. Stalin, Vprašanja leninizma, Ljubljana 1948, str. 58.

³ Lenin, o. c., str. 40.

⁴ J. V. Stalin, Marksizem in nacionalno vprašanje, Ljubljana 1949, str. 24 do 25.

⁵ O. c., str. 25.

⁶ Die Nationale Frage, 1924, str. 9.

⁷ Slovenski poročevalec 20. januarja 1944.

borba za nacionalno svobodo narodov in za njihovo boljše življenje ne odigrava na hrbtu notranjih razrednih nasprotij in sil, ampak na hrbtu svetovnega fašizma. Zato je tako delavec kot vsak rodoljub poklican v to veliko borbo, ki bo prinesla i nacionalno svobodo i boljše življenje.

Te Titove besede so v bistvu isto, kar je dejal Kardelj in je prinesla beograjska Borba 17. decembra 1944: v Sovjetski zvezi je rešitev nacionalnega vprašanja rezultat socialistične revolucije, medtem ko je v Jugoslaviji rezultat narodno osvobodilne vojne in ljudske demokratične revolucije. Razumljivo je, da je tak proces rešitve nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji moral vplivati kot primer na druge narode, posebno na zatirane. Jugoslavija je pokazala posebno pot, ne toliko po vsebini kot po obliki reševanja nacionalnega vprašanja. Skoraj isto je zapisal za zadnjo številko Slovenskega poročevalca, ki je izšla 27. aprila 1945 še v partizanih, B. Kidrič: osvobojena in združena Slovenija je na pragu. Nazorno se je izkazalo, da je resnična rešitev našega nacionalnega vprašanja neločljivo združena z ljudsko demokracijo in zajamčeno možnostjo njene dosledne poti.

Izjava treh komunističnih strank aprila 1934. Za nas je ta izjava samo še zgodovinski dokument, ki dokazuje, da se pri nas nacionalno vprašanje ni rešilo s proletarsko revolucijo. Podrobnejše je o njem in o njegovi predzgodovini govorila na lanskem proslavljanju oktobrske revolucije v Ljubljani zelo natančno in precizno Alenka Nedogova in vedno bolj sem prepričan, da bo prav ta referat enkrat še zbudil veliko pozornost med teoretiki marksizma po svetu. Ker trdim, da je bilo naše nacionalno vprašanje, to je Združena Slovenija, rešeno že med NOB kot demokratično revolucijo — če ne povsem, kar zadeva teritorij, pri čemer so igrali odločilno vlogo tudi drugačni faktorji kot samoodločba narodov in morda le res tudi danes tako moderni fifty-fifty — bi se rad na kratko dotaknil nekaterih ugotovitev Nedogove in jih še izpopolnil z novimi ugotovitvami tržaškega zgodovinarja Elia Apiha.⁸ Videli bomo težave, ki so spremljale nastanek izjave, za katero pa je v prvi vrsti značilno to, da se takrat, ko naj bi se morala, ni začela uresničevati. Res je pravzaprav samo to, da je kmalu po okupaciji Jugoslavije izdal CK KPI izjavo, da ima slovenski narod pravico do samoodločbe in poudaril, da bo ta pravica »velik korak na poti napredka in humanosti, na mejah naše dežele pa bo nastal soliden in siguren varuh miru«.⁹ Lansko leto sem v mari-borskem arhivu odkril tudi neko izjavo avstrijskih partijskih ljudi prav iz tega razdobja, ki jo omenja tudi Nedogova v svoji razpravi.

Prepričan sem, da je zanimivo dejavnost okrog te izjave, če ne že sprožil, pa vsaj pospešil Stalin v znanem odgovoru 30. junija 1925 na članek Sime Markovića, ki je trdil, da je nacionalno vprašanje samo ustavno vprašanje. Stalin je zapisal, da se morejo jugoslovanske meje,

⁸ Dal regime alla resistenza, Venezia Giulia 1922—1943, Udine 1960 in Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, Bari 1966.

⁹ Giorgio Amendola, Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale, Roma 1963, str. 156.

ki so nastale po vojnah in nasilju izpremeniti v izhodišče in zakonito bazo za rešitev jugoslovanskega nacionalnega vprašanja.¹⁰ Da tega ne more rešiti buržoazija, je bilo zlasti jasno tistim marksistom, ki so še jasnejše poudarjali, da si mora proletariat ustvariti domovino nad narodnostjo in to v neki svetovni organizaciji, ki bo povsem izključevala antagonizem med narodi, kajti obstojalo je znano načelo, da ni mogoče rešiti nacionalnega vprašanja tam, kjer bi en narod zatiral drugega in kjer bi se ta ne mogel poslužiti pravice do samoodločbe.

Pri nastajanju naše izjave je začetek 1930 prišlo do prvih stikov med KPJ in KPI in zadnja je izdelala nekako shemo za politično akcijo v Julijski Krajini, katere glavna vsebina je bila samoodločba zatiranih narodov v povezavi z razrednim bojem, politična zveza z narodno revolucionarnim gibanjem slovenskega in hrvaškega ljudstva, priznanje obema narodnostnima manjšinama pravico do odcepitve a pod pogojem, da se ustanovi delavsko kmečka slovenska republika v federaciji kmečkih republik na Balkanu. Februarja 1933 so izdali že skupno izjavo, ki govori o podpiranju boja vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in Italiji in o popolni pravici do samoodločbe, kmalu za tem pa je prišlo do skupne izjave CK KPJ in CK KPI o slovenskem vprašanju. Obe stranki sta priznali slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in obljubili podporo v tem boju, ki pa ne bo vezan »na nobeno teritorialno obliko osvoboditve in združitve slovenskega naroda«, kar se bo reševalo šele v revoluciji v Italiji, na Balkanu in v podonavskih deželah. Istega leta je na vse to pristala tudi KPA in sestavili so teze o gospodarskih in političnih problemih Slovenije, spričo katerih — zlasti pa glede mej — je imel naš dobri, stari Regent kritično in zelo pravilno stališče. Takole pravi: Nekateri pravijo, da ob proletarski rešitvi narodnega vprašanja po načelu samoodločbe meje ne prihajajo več v poštev. Tako gledanje predpostavlja, da bomo imeli dan po delavsko kmečki revoluciji idealne razmere pod vodstvom idealnih ljudi. Šele ko bo socializem realiziran v vsem obsegu, šele tedaj ko bodo države umrle, šele tedaj bo izginila današnja vrednost meja. Prej ne. Pa tudi če abstrahiramo do sedanjih političnih meja, bodo igrale meje upravnih in gospodarskih enot veliko vlogo za zelo nedogledno dobo. Tudi narodne meje bodo potrebne.

Po deklaraciji vseh treh strank o narodnem vprašanju Slovencev in po še posebnem manifestu vseh treh strank in po pripombah CK KPJ na ta manifest, je potem aprila 1934 prišla izjava treh komunističnih strank, katere vsebina je znana in je ne bomo ponavljali. Vsekakor pa je treba oméniti Regentovo izjavo kmalu po tem, da mora pravica do samoodločbe veljati seveda tudi za neslovenske narodnosti, ki imajo ponekod večino. Povsem pravilno pravi, da bi v nasprotnem primeru nastalo nacionalno vprašanje samo problem slovenske buržoazije in nove imperialistične delitve centralne Evrope in Balkana.¹¹

Nekako istočasno ob objavi naše izjave je napisal Anin (inž. Drago Guštinčič) tudi v Moskvi obširno razpravo pod naslovom Narodni problem

¹⁰ Marksizam i nacionalno-kolonialno pitanje, Beograd 1947, str. 244.

¹¹ E. Apih, Dal regime alla resistenza, str. 48.

Slovencev in dr. Koroščeve punktacije. Fotokopijo tega rokopisa mi je kolegično in prijateljsko posredovala Alenka Nedogova, za kar se ji tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem. Guštinčičeva razprava ni zanimiva zaradi polemiziranja s Koroščevimi punktacijami, ki po svoje tudi govorijo o Združeni Sloveniji, vsekakor pa je zelo važno dopolnilo in eksegeza moskovske aprilske izjave treh komunističnih strank. Guštinčič pravi, da se mora slovenski narod pripravljati na odločen boj za svojo svobodo, za združeno slovensko delavsko kmečko republiko, ki jo bo potem po svoji svobodni volji in od nikogar prisiljen vključil v tisto federacijo delavsko kmečkih republik, katero bo spoznal, da bo najbolj odgovarjala njegovim koristim. V tej svoji državi bo slovensko ljudstvo rešilo tele pereče probleme: razlastitev vseh veleposesti, a samo oddaja orne zemlje kmetom, medtem ko gozdovi ostanejo v skupni uporabi in kot sklad za plačevanje kmečkih davkov, odpravo vseh zajedalstev, kralja, kraljevske družine, vseh kapitalističnih ministrov, vseh visokih oficirjev buržoazne države, vseh visokih penzionistov, ker teh visokih pokojnin niso zaslužili z resnim in za človeštvo potrebnim delom, odpravo vseh cerkvenih redov, ki živijo od tujega dela na svojih posestvih itd. Dalje pravi, da slovensko zatirano ljudstvo »že pripravlja svojo železno metlo in bo v družbi delovnega ljudstva Jugoslavije, Italije in Avstrije zamahnilo«. Dalje trdi avtor, da Slovenci nismo premajhni za lastno državo, če bodo v njej zavladali delavci in kmetje in če bodo tudi drugim narodom, na primer Kočevarjem, priznali vse pravice do samoodločbe, pa tudi do odcepitve. Trst in Gorica sta po večini prebivalstva italijanski mesti, imata pa pravico do samoodločbe in odcepitve. Če hočeta ostati v delavsko kmečki Sloveniji — ker jim gospodarsko drugam ne kaže — jima gre popolna gospodarska in kulturna avtonomija. »Kot beli dan je jasno,« da se more slovensko ljudstvo nacionalno osvoboditi samo na razvalinah fašistične Jugoslavije, fašistične Italije in fašistične Avstrije. Zato mora biti najzvestejši zaveznik vseh tistih revolucionarnih sil, ki danes rušijo te države, torej srbskega, hrvaškega, makedonskega, črnogorskega, albanskega, italijanskega in nemško avstrijskega ljudstva in vseh drugih narodov v okviru teh držav. S temi osvobojenimi narodi bo potem neodvisna združena delavsko kmečka slovenska republika kot popolnoma enakopraven in svoboden narod sklepala svobodno federativno pogodbo kakor bodo to zahtevali gospodarski in kulturni interesi vsega delovnega ljudstva pri nas.

Medtem ko je v vrstah zlasti mlajših slovenskih komunistov od prvih začetkov nastajanja ljudske fronte začela dobivati ideja Združene Slovenije vedno močnejši poudarek, njena vsebina pa dobila čisto konkretni poudarek v ustanovnem manifestu KPS, pa je del italijanskih, in posebej še tržaških komunistov začel gledati z rezervo že na prvo akcijsko pogodbo med KPI in MNRSC (*movimento nazionale rivoluzionario degli Sloveni e dei Croati della Venezia Giulia*).¹² Skupina tržaških komunistov, ki je že med NOB in kasneje med informbirojevsko histerijo dobila ime internacionalnosti, je gledala z nezaupanjem na to ljudskofrontovsko akcijsko združevanje boječ se slovenske prevlade v tem gibanju in —

¹² E. Apih, *Dal regime alla resistenza*, str. 48 in *Italia...*, str. 349.

kar Elio Apih še posebej poudarja — ker ni bila sposobna prevzeti težke naloge in postati nosilec antifašističnega gibanja v vsej pokrajini. Ta del tržaških komunistov ni znal — tudi zaradi neznanja slovenskega in hrvaškega jezika — navezati stikov s slovenskim in hrvaškim proletariatom in ljudskimi množicami, povrhu pa je delal še to napako, da je ločeval problematiko Trsta od problematike celotne Julijske Krajine, pa čeprav je Stato operaio 1936 čisto pravilno zapisala, da tržaški proletariat čaka naloga vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v vsej Julijski Krajini.

Seveda je obstojala med tržaškimi komunisti še druga skupina. Apih na dveh mestih omenja februarско konferenco tržaških komunistov 1939 pri Opčinah, na kateri je prav mladi Pino Tomažič postavil rešitev nacionalnega vprašanja te dežele le v povezavi KPI z ljudskimi množicami, v pripadnosti Trsta slovenskemu zaledju in v avtonomiji za Italijane.

Razumljivo je torej, da tržaški proletariat in KPI na začetku vojne ni bila enotna in neenotna kako začeti izpolnjevati moskovsko aprilsko izjavo iz leta 1934. Internacionalisti so čakali na proletarsko revolucijo v Italiji, Jugoslaviji in še drugod, komunisti-patrioti in to v najboljšem in najpopolnejšem pomenu besede, pa so bili za takojšen boj proti fašizmu, predvsem pa za vključitev tega boja v NOB jugoslovanskih narodov. In prav s tem smo zadeli na temeljno vsebino našega drugega dela referata, v katerem bomo videli, da te vrste boj zlasti v Trstu ni bil lahek in je v določenih fazah že mejil na prave ideološke spopade med KPS in KPI, katerih še najbolj nedolžna zunanja manifestacija je bila obojestransko očitiranje šovinizma itd. K temu moramo seveda prišteti še druge, nič manj velike težave, neuspelo povezavo s tržaškim meščanskim revolucionarnim organom, torej s CLN (comitato di liberazione nazionale), nerazumevanje bistvene razlike med našim NOB in italijansko rezistenco itd.

Ne bom analiziral vseh težav. Zatekel se bom samo k dvema citatoma dveh kar se da uglednih italijanskih komunistov, na citat samega Togliattija in naše ugledne znanke-partizanke, senatorke Marije Bernetičeve-Marine. Videli bomo, da je šlo za globoka, ideološka nesoglasja, morda celo za neke sorte dogme in iz zgodovine vemo, kakšni hudi in nepomirljivi boji so že bili in še bodo zaradi dogem. Dogma se namreč ne da dokazati in je treba vanjo samo verjeti ali verovati. Eni to morejo, drugi ne in že so bili na primer Rusi in njihovi trabanti v ČSSR! Prvi citat bo toliko bolj vreden, ker je še iz časov pred informbirojevsko histerijo in je vzet iz Togliattijevega govora na V. kongresu KPI v Rimu na prelomu 1945/46.¹³ Ko je Togliatti govoril o Trstu, je dejal, da je večina tržaških delavcev naklonjena priključitvi Trsta k federativni demokratični Jugoslaviji, ker vidijo zmedenost italijanskega položaja, poskuse obnavljanja fašizma itd. Ne more pa odobravati, da zaradi tega prehaja tržaški proletariat na separatistične položaje in se cepi od italijanske narodne skupnosti. Naloga tržaških delavcev je bojevati se z italijanskimi ljudskimi množicami proti italijanski in tuji reakciji in biti

¹³ Critica marxista 1964 (VII—X), str. 13—47.

obenem posrednik med dvema narodoma, da bi našla neko konkretno rešitev za Trst, ki bi odstranila vsak povod za nesporazume in odstranila sleherno iskro nacionalizma tako na eni kot na drugi strani. Za Togliattija je v tem času kot takrat, ko je pomladi 1944 odhajal iz Moskve, veljala tale dogma: Trst je italijanski, a so ga nam, oziroma ga skušajo vzeti Jugoslovani. Podobna je izjava naše partizanske znanke iz Bele Krajine Marine, ki pravi: »Tudi osvoboditev Trsta je bila premišljeno nacionalistično dejanje. Dolžni smo sicer še enkrat zahvalo sinovom jugoslovanskih narodov, ki so prišli utrujeni od stoterih bojev osvoboditi naše mesto. Toda med njimi bi morali biti tudi Garibaldinci, sinovi delavskega razreda Trsta, Tržiča in Milj. To pa ni šlo v račun Titovcem, ki so se potrudili, da bi zmanjšali italijanski doprinos v tem boju.«¹⁴

Nekaj besed o virih in literaturi. Uporabljal sem mnogo novih virov, ki jih v moji razpravi Boji KPJ za zahodne meje (od 1941 do 1945), ki je izšla v Zgodovinskem časopisu 1958—59, še ni. Gre predvsem za korespondenco med CK KPS, IOOF, Obkomom in POOF s slovenskimi tržaškimi organizacijami. Ponovno bi rad opozoril, da je treba biti pri uporabljanju teh tako imenovanih partizanskih virov zelo previden, čeprav jim seveda ne moremo osporavati originalnosti. Lahko je njihova vsebina pomanjkljiva, lahko pa tudi ne ustreza resnici in to zaradi zelo različnih vzrokov, lahko tudi iz takega, da je aktivist na višje forume sporočal boljše kot je bilo v resnici, boječ se, da bi ga ne imeli za slabega političnega delavca. S tem niti najmanj ne osporavam vseh velikih zaslug naših političnih delavcev in njihovih naravnost več kot herojskih dejanj. Opozoriti hočem samo na to, da so bili ti tudi ljudje in zato prav tako podvrženi vsemu tistemu, čemer je homo sapiens podvržen. Saj je samo šala, a bo lepo ilustrirala to, kar hočem pravzaprav povedati. Ko so naši centralni organi po osvoboditvi, že v razdobju prve petletke, takrat ko so se vsi naši uradni dopisi končavali z gesli: Vse za petletko! in Dosegli in presegli bomo plan! itd. — skušali le ugotoviti, koliko vojnih žrtev so dala naša posamezna okrožja, je neko okrožje odgovorilo približno takole: Dobili smo vašo okrožnico in upamo, da ne bomo samo dosegli, temveč tudi presegli plan števila žrtev. Brez šale pa bi rad navedel še en primer, ki utegne komu koristiti, če bo te dni kaj pisal o Kočevskem zboru. Slovenski poročevalec prinaša 17. septembra 1943 uradni poziv IOOF za volite delegatov za ta zbor in pravi, da hoče v Ljubljanski pokrajini in drugih osvobojenih ozemljih »ustvariti najvišje politično predstavništvo osvobojenih Slovencev kot predstopnjo za končni skupni slovenski parlament«, dočim pa piše Boris Kidrič v Slovenskem poročevalcu točno mesec dni za tem o Kočevskem zboru, da so se prvič v naši zgodovini »zbrali svobodno izbrani izvoljeni odposlanci slovenskega ljudstva in zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja iz vseh slovenskih dežel«. Kaj torej? Med prvim dokumentom in Kočevskim zborom je vmes ustni in nikjer zapisani sklep IOOF, da pošljejo v Zbor svoje delegate tudi frontine organizacije na neosvobojenih ozemljih, na primer Ljubljana, in da

¹⁴ Cit. Teodoro Sala, *La crisi finale nel Litorale Adriatico 1944—1945*, Udine 1962, str. 149—150.

naj se pri kandidiranju delegatov v bataljonih pazi na to, da bodo ti zastopali predvsem tiste kraje, od koder frontine organizacije ne bodo mogle poslati svojih delegatov (na primer iz Maribora, Celja itd.). Tako je torej bil v Kočevju zastopan ves slovenski narod. Na to je opozoril dr. Marijan Brecelj na znanem posvetovanju o Osvobodilni fronti ob sicer dobrem in uspelem referatu dr. Toneta Ferenca, ki seveda za ta ustni sklep IOOF pri vsej pridnosti in najboljši volji ni mogel vedeti. Lahko pa se bo še spomniti, da sem na istem zborovanju prav živo agitiral za pogostejše take vrste razgovorov, katerih naj bi se udeleževali tudi nekdanji najvidnejši funkcionarji in voditelji NOB. Poudaril sem, da se more vsak, pod še tako znanstvenimi vidiki sestavljeni referat še v marsičem in celo bistveno dopolniti s pomočjo žive priče. Zato si prav nič ne domišljam, da so ugotovitve v mojem referatu dokončne, zato ga bom poslal z nujno prošnjo vsem takrat najodgovornejšim funkcionarjem na Primorskem, Mihi Marinku, Lidiji Šentjurčevi, Vidi Tomšičevi, Francu Štoki, Vladu Babiču, Martinu Greifu idr., naj osvetlijo in dopolnijo še nejasne stvari. Pot do resnice je včasih dolga, a kljub temu je jo treba tvegati.

Vse literature, ki sem jo uporabljal, ne bom našteval, rad pa bi se nekoliko zadržal pri novejši literaturi predvsem tržaških zgodovinarjev, ki sem jih ponekod s pridom uporabljal, zlasti, kadar se sklicujejo na vire. Če gremo po kroñološkem redu izdaje knjig, je prva Giovanni Esposito, Trieste e la sua Odissea, Roma 1952. Čeprav ta general in nemški sodelavec nosi pri nekaterih zgodovinarjih nečastno ime narodnega izdajalca, le dobro pripoveduje, kako so Nemci brez strela že 8. septembra 1943 zasedli Trst, opisuje Rainerjevo in Globocnikovo politiko in pove nekaj tudi o tržaškem CLN.

Za zgodovino CLNAI (comitato di liberazione nazionale Alta Italia) je pomembna knjiga Franco Catalano, Storia del C. L. N. A. I., Bari 1956, v kateri so dobro opisane politične tendence v tem organu koaliranih strank. Za razvoj rezistence v Benečiji, Furlaniji in Trstu ter za sestanke naših delegatov s CLNAI v Milanu sem uporabljal knjigo Galliano Fogar, Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali, Udine 1961. Sem pa tja nekoliko ošvrkne naše revindikacije, mnogo razmišlja, kaj so territori nazionalmente misti, dobro pa opisuje vse tri seje tržaškega antifašističnega koordinacijskega odbora. Prvi tudi podaja vsebino pogodbe, ki so jo sklenile 9. decembra 1944 v tržaškem CLN koalirane stranke po izstopu komunističnih delegatov.

Za zgodovino tržaškega CLN po izstopu komunistov je pomembna knjiga Teodoro Sala, La crisi finale nel Litorale adriatico 1944—1945, Udine. Sala je tudi prvi, ki zapiše, da je jugoslovanska historiografija prva negirala ali negira pomen vstaje antifašistov, zbranih okrog tržaškega CLN, da je tržaški CLN obtoževala sodelovanja s fašističnimi in kolaboracionističnimi skupinami: Kar zadeva mene si upam brez kakršne koli demagogije trditi, da ob pisanju že omenjene razprave še nisem imel v rokah nobenega dokumenta o tržaškem CLN. Če bi jih imel takrat kot jim imam danes, bi že takrat zapisal tole: v evropski rezistenci imamo

samo še pri češkoslovaški primer, da je padalo vodstvo za vodstvom rezistence, bilo pobito ali poslano v koncentracijska taborišča. Tako je češkoslovaška rezistenca izgubila kar štiri CK češkoslovaške partije, Tržačani pa tri svoje CLN in šele četrto, postavljen konec februarja 1945 je dočakal konec vojne. Zapisal bi tudi tole: zame je vsaka žrtev, ki pade za svobodo svoje domovine sveta in tako so svete tudi žrtve vseh treh tržaških CLN, pa naj so to bili komunisti, akcionisti, socialisti, demokristjani ali liberalci.

Zelo zanimiva je knjiga Ennio Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste* (maggio-giugno 1945), Udine 1963. Čeprav je težišče dela mladega zgodovinarja bolj na razdobju tako imenovanih quaranta giorni, poskuša vseeno hrabro braniti delo četrtega tržaškega CLN. Le preveč poudarja jugoslovansko revizionistično intransigentnost in trditev, da se je moral tržaški CLN bojevati kar na dveh frontah, proti nacistom in jugoslovanskim revanšistom. Opaziti je, da le ne more razumeti naše včasih zelo komplicirane revolucije, vsekakor pa mi je všeč, da z rezervo sprejema moje citate v že omenjeni razpravi. Manj všeč pa mi je, da mu nisem mogel postreči z mojimi izpiski iz naših arhivov, do katerih ni mogel priti, ko se je dalj časa mudil v Ljubljani, ker pač ni znal našega jezika.

Predvsem za zgodovino italijanskih partizanskih enot, ki so bile v Sloveniji, je omembe vredna knjiga Bruno Steffè, *Partigiani Italiani della Venezia Giulia*, Padova 1965. Avtor je bil sam z brigado Fontanot v Beli krajini in se je s tržaško divizijo vrnil v Trst šele po osvoboditvi. Tudi Steffè opisuje delo tržaškega CLN, kot partizan partizanu pa mu moram vsaj na uho povedati, da je na več mestih pri svojih opisih le preveč subjektiven, če ne rečem že krivičen. Seveda je bil lačen in strgan in še marsikaj, seveda so bili hudi marši, od katerih ni mogla biti izvzeta divizija Garibaldi-Natisone ali pa brigada Fontanot. Čujmo, kaj piše ob prehodu železnice pri Postojni ponoči 18. avgusta 1944, ko je morala italijanska enota skupaj s Kosovelovci in Gradnikovci reševati naše najsvetejše, to je ranjence pred nemško ofenzivo v Loško dolino s Primorske. Takole piše: »Qella note sentii la prima manifestazione netta della ostilità slovena contro di noi... Io ebbi mani, viso, piedi sanguinanti, ero stanco morto ma bisognava andare avanti... Quella notte capii la differenza, l'abisso enorme tra nostra educazione e nostri sentimenti, il nostro sistema e il loro.«¹⁵

Obsežno in pravo sintetično delo pa je knjiga Mario Pacor, *Confine orientale*, Milano 1964. Sicer tudi Pacor govori o slovenskih revindikacijah in jih celo primerja s Horthyjevimi (pozabil je na Paveličeve) in tistimi od strani jugoslovanske vlade v Londonu. Interesantno in po mojem povsem pravilno je njegovo razlikovanje rezistence v Furlaniji od rezistence v drugih krajih, poskuša razumeti razliko med našim NOB in italijansko rezistenco. Včasih je malo nepregleden, seže pa njegovo delo do londonskega sporazuma 1954. Simpatično je, da poskuša marsikaj razumeti, popolnoma pa ga razumem, da ne more vsega. Za predzgodbo-

¹⁵ Str. 99—100.

vino, zlasti pa za osvetljevanje razdobja po moskovski izjavi od aprila 1934 in za razdobje do kapitulacije Italije pa sta velikega pomena že omenjeni knjigi Elia Apiha, *Dal regime alla resistenza* (Venezia Giulia 1922—1943), Udine 1960 in knjiga Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918—1943), Bari 1966.

Preidimo sedaj na sam referat, ki bo zaradi ekonomike časa skrajšan do skrajne možnosti. Referat delim časovno na tri razdobja, od kapitulacije Italije do sestanka delegatov CK KPS in CK KPI začetek aprila 1944 na osvobojenem ozemlju na Primorskem, v razdobje od tega sestanka do začetka septembra, ko je CK KPS bistveno spremenil svojo politično linijo pri svojih zahtevah do Primorske in končno v razdobje od začetka septembra 1944 do osvoboditve začetek maja 1945. Dotaknil se bom in analiziral le razvoj političnih bojov v Trstu, v Beneški Sloveniji in v Gorici. Zavedam se, da bo vse to pomanjkljivo in da bi bilo treba predvsem analizirati tudi problematiko v Slovenski in Hrvaški Istri, a to pustimo morda za boljše čase.

I

Znani proglas Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 o Slovenskem primorju, podobna izjava Zavnoha in odlok 2. zasedanja Avnoja, ki potrjuje oba prejšnja, je še bolj spodbudil že dokaj razgibano dejavnost CK KPS in CK KPI, ki je bila po vsem svojem bistvu sicer tihi, a zato nič manj odločen boj za konkretizacijo, oziroma nekonkretizacijo pravice do samoodločbe slovenskega in seveda tudi italijanskega naroda na tem lepem primorskem koščku zemlje. Na pismo, ki ga je CK KPS poslal CK KPI 20. avgusta 1943, je slednji odgovoril 6. oktobra 1943. Pristal je na ustanovitev obeh strankinih organizacij v Trstu in narodnostno mešanih krajih, zahteval pa je nemoteno ingerenco in zvezo italijanskega CK s svojimi organizacijami. Še vedno pa je pismo vztrajalo, da je v trenutni situaciji dovolj »samo naše principiarno stališče o pravici samoodločbe slovenskega naroda vključno z odcepitvijo« in da more brez nadaljnjega soglašati s svobodno in združeno Slovenijo, to je z odcepitvijo slovenskih pokrajin le, če bo isto veljalo, tj. pravica do odcepitve tudi za italijansko narodnost.¹⁶ Če bi natančno prebrali vse pismo, je v bistvu odklonilno in Quinto, ki ga je poslal, predlaga razgovor s pooblaščenca CK KPS in intervencijo Dedu, to je Kominterne, čeprav je bila, kot vemo, razpuščena.

Quinta je prvenstveno skrbel Trst, še bolj pa je skrbel naše, kajti sredi novembra 1943 še sta bili v Trstu dve slovenski osvobodilni organizaciji, mestni ali okrožni odbor OF, Narodni svet, ki so ga ustanovili slovenski meščanski intelektulci po padcu fašizma, tržaški CLN in organizacije KPI. Kolikor je bilo vse to le povezano, se je med seboj neusmiljeno prepiralo in italijanski komunistični tržaški sekretar je zahteval, naj OF zapusti Trst, ker bo mesto itak ostalo pod Italijo.¹⁷ Zato je razum-

¹⁶ M. Pacor, *Confine orientale*, str. 276 sl.

¹⁷ Fasc. 537 v arhivu IZDG Ljubljana (cit. fasc. 537).

ljivo pismo Franceta, ki je pisal 12. novembra 1943 iz Trsta CK in predsedstvu Narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje, naj takoj potrdijo mestni odbor OF za Trst in z njim vzpostavijo direktne zveze, razčistijo položaj in pomen Narodnega sveta, poročajo, ali je bil med KPS in KPI dosežen kak sporazum glede Trsta in Tržiča, dajo točna navodila za postavitev organizacij KPS v Trstu in kakšen naj bo ta odnos do organizacij KPI. Poročal je tudi, da zahteva zastopnik direkcije KPI v Milanu nujen sestanek s članom CK KPS, ker v Milanu trdijo, da ni še nobenega sporazuma glede Trsta.¹⁸

Seveda ga ni bilo in nobena stran še sredi decembra 1943 ni imela nobenih direktiv. Sekretar Boro Kladivar je pisal 14. decembra 1943 iz Trsta PK za Slovensko primorje, da bo sodelovanje z Italijani še trd oreh, ker so »veliki šoviniisti in to taki ljudje, ki so po rodu Slovenci, ki pa se smatrajo, ko jih malo otiplješ, za Italijane ali pa neke internacionaliste brez vsake nacionalne pripadnosti«. Slovence imajo za vsiljivce, ki spodjedajo italijanski živelj. Tudi Kladivar prosi za direktive in pooblastila pri pogajanjih, poročal pa je, da ima tržaški OOOOF (torej ne več mestni odbor OF) 6 članov, od katerih sta dva iz Narodnega sveta in da je Trst razdeljen na 7 rajonov.¹⁹

Tudi PK se ni povsem znašel in zato so mu še kako prav prišle direktive, ki mu jih je v imenu CK KPS poslal Boris Kidrič 26. decembra 1943. Kidrič piše, da so odnosi s KPI, zlasti pa odnosi med slovenskimi in italijanskimi partizanskimi enotami, vse prej kot zdravi in je nevarnost, da bomo v mešanih predelih prepustili slovenske in italijanske množice šovinizmu in s tem protiljudski reakciji. Kidrič zahteva, naj vse to najprej razčistijo z merodajnimi tovariši iz KPI, nato pa je podal nekaj načelnih stališč. Prvič, kar sem zelo poudaril že v svoji razpravi, da se ne nameravam v ničemer odreči opravičenim narodnim zahtevam slovenskega naroda, drugič, da so bile te zahteve formulirane v splošnem obsegu in torej ne »kam bo kaj spadalo«, tretjič, da to ne pomeni, da bi mi v mešanih in obmejnih predelih ne postavljali svojih narodno osvobodilnih organizacij in svoje oblasti, če te ne naletijo na odpor za boj že pripravljenega italijanskega prebivalstva. Končno pravi Kidrič, da je stališče italijanskih tovarišev napačno iz enostavnega razloga, ker je abstraktno.²⁰

Te direktive CK so imele že svojo zgodovino in so se v veliki meri nanašale tudi na drugo težko politično žarišče, na Beneško Slovenijo, kjer so se pojavljali vedno bolj Garibaldinci in do katerih PK spočetka ni zavzel pravega stališča. Mislim konkretno na dogovor med zastopniki PK in garibaldinskega bataljona Friuli 26. oktobra 1943, s katerim so naši ta bataljon pregnali iz Beneške Slovenije na črto Humin—Neme. Naše poročilo pravi: »Midva sva zahtevala, da Italijani naš teritorij sploh zapustijo, oni pa so sprožili vprašanje narodne pripadnosti Slovenske Benečije.« Jasno je, da so se Italijani pritožili in PK je oba svoja člana

¹⁸ Fasc. 535.

¹⁹ Fasc. 535.

²⁰ Fasc. 532.

ostro prijemal in jima očital, da je bilo tako stališče »globoko zgrešeno in v bistvu meščansko in nacionalistično«. Glavna naloga ni vprašanje mej, temveč skupnega boja. PK je naročil pripraviti sestanek med sekretarjem CK KPS Leskoškom in odgovornim članom vodstva KPI.²¹ Iz poročila PK CK 17. decembra 1943 izvemo, da je do tega sestanka prišlo. Nanj sta italijanska delegata prinesla Quintovo pismo, v katerem pa je ta zahteval samoodločbo za Trst in Benečijo, vendar, pravi poročilo, da so naši italijanska delegata prepričali o napačnem Quintovem stališču in to na podlagi moskovske izjave od aprila 1934.²²

Nekaj več novic o Trstu izvemo iz poročila številka 1. OOOF za Trst začetek januarja 1944. Ta OOOF je bil ustanovljen 30. novembra 1942, še pred kapitulacijo Italije ustanovljeni mestni odbor OF pa je zaradi premajhne aktivnosti in morda tudi ne preveč jasnih pojmov o programu OF zamenjal sredi oktobra 1943 novi mestni odbor OF, ki ga pa NOS za Slovensko Primorje ni potrdil. Po padcu fašizma je bil v Trstu ustanovljen tudi Narodni svet pot nadaljevanje Narodnega sveta, ki je obstojal že pred fašizmom in je bil razbit jeseni 1941. Sestavljali so ga zastopniki tržaške, puljske in goriške pokrajine in je sprejel celotni program OF, kar je NOS za Slovensko Primorje tudi pozdravil.

Nanovo ustanovljeni OOOF naj bi sedaj vse te sile združil, še vedno pa si v Trstu niso bili na jasnem glede sodelovanja z Italijani.²³

Na sklepe Vrhovnega plenuma OF, Zavnoha in 2. zasedanja Avnoja je CK KPI odgovoril 5. januarja 1944. Bil je načelno proti priključitvi, pristal pa je na priključitev tistih slovenskih in hrvaških predelov, ki so jih že zasedle enote NOV.²⁴ Dva dni zatem je bil v Trstu prvi sestanek s predstavniki KPI in Matevž Velušček je dobil vtis, da ti ne upoštevajo preveč svojega CK in poudarjajo, da se mora vprašanje Trsta rešiti le sporazumno s tržaškimi komunisti,²⁵ kar so seveda imeli čisto prav.

To Veluščkovo pismo še ni moglo doseči PK, ko mu je ta 10. januarja poslal vrsto naročil: povezavo s komunističnimi člani v CLN, katerim naj predlaga skupen boj z Nemci, za vodstvo tega boja pa skupen odbor; dalje prepričevanje italijanskih komunistov, da je naše stališče v danih pogojih edino pravilno in da je njihova dolžnost pobijati šovinizem med Italijani, kajti Slovenci smo »s svojim bojem gotovo zaslužili simpatije vseh svobodoljubnih sil tudi med Italijani« in končno, da je treba tudi v Trstu izvesti popularizacijo in potrditev sklepov 2. zasedanja Avnoja.²⁶ Je pa zanimivo, da se je že v tem času v Tržiču slovenski odbor OF povezal z italijanskim CLN, čeprav »ni bilo še vse v redu.«²⁷

Močno optimistično je bilo poročilo PK CK 13. januarja 1944, ki priporoča, da doživlja OF v Trstu zdrav vzpon, vendar partija njen vzpon prehiteva, dalje poroča, da je Ferfoljev Narodni svet kapituliral pred na-

²¹ Fasc. 532.

²² Fasc. 532.

²³ Fasc. 543.

²⁴ Boji KPJ, str. 17.

²⁵ Fasc. 535.

²⁶ Fasc. 535.

²⁷ Fasc. 644.

mi in se razpustil, dva njegova člana pa sta vstopila v OOOF. Zelo pretirana je trditev, da je med slovenskim prebivalstvom politična zmaga že danes naša. Med KPS in KPI so ustanovili kontaktni komitet in v organizaciji KPI da je čutiti nov veter.^{72a}

Obširne direktive je dal POOF tržaškemu okrožju 26. januarja in je glede Trsta poudaril, da je del našega narodnega ozemlja in da zato spada k Sloveniji in Jugoslaviji, pripadajo pa tržaškim Italijanom — načelno — posebne pravice, kako pa bo to rešeno v podrobnostih, je odvisno od mnogih činiteljev. Prvega v našem interesu ni treba preveč poudarjati in razglašati, nujno pa je treba v Trstu ustanoviti nek skupni slovensko-italijanski bojni odbor.²⁸ Iz Trsta je obširno poročal Velušček že naslednjega dne. Povedal je že o drugem sestanku s tržaškimi komunisti in o ustanovitvi kontaktnega odbora, ki ima za enkrat glavno nalogo pobijati v obeh taborih šovinizem, pripravljati mase za skupni boj proti Nemcem. Če bi kjer koli nastalo vprašanje o bodočnosti Trsta, se bosta obe strani sklicevali na pravico do samoodločbe. V tovarnah, kjer je italijanski proletariat v večini, se ustanavljajo samo organizacije KPI in obratno celice KPS, Slovenci, člani KPI, ki niso v tovarnah in obratih, se organizirajo v KPS, katere organizacije se ustanavljajo povsod, kjer prebivajo Slovenci. Pomembno je to, da je ta sklep odobril instruktor CK KPI, ki je bil 22. januarja v Trstu. Ni pa še Velušček dobil zveze s CLN, ker je ta zavlačeval sestanek.²⁹

Medtem je posegel v aktivnost Primorske in Trsta tudi CLNAI, o čemer pa v tem predavanju ne bomo govorili, ker bi zaradi obširnosti problematike potrebovali posebno predavanje. OOOF za Trst je poslal 10. februarja svoje drugo poročilo. V Trstu je bilo 8 rajonskih odborov OF, na številnih sestankih pa so predvsem govorili o sodelovanju z Italijani. Prav o tem so še istega dne poročali v posebnem poročilu in so na začetku poudarili, da večina slovenskih delovnih množic to sodelovanje pozdravlja, slovenski meščanski krogi pa tega sodelovanja ne izključujejo, imajo pa gotove pomisleke.

Na dveh sejah OOOF so načelno odobrili sodelovanje z italijanskimi naprednimi silami v Trstu v skupnem boju proti Nemcem in njihovim pomagačem. Italijanske napredne sile naj si ustanovijo lastne organizacije po našem zgledu, a zvezo z njimi in koordinacijo dela pa naj bi opravljal nek osvobodilni odbor za Trst, sestavljen iz predstavnikov vseh tržaških narodnosti (tudi Albancev) in izvzete naj bi bile samo tiste, ki so se politično ali kakor koli že kompromitirale v boju proti Slovencem in drugim jugoslovanskim narodom. Vendar sta imela dva člana bivšega Narodnega sveta tele pomisleke: 1. Dokler se ne ustvari »primerno psihološko stanje na obeh straneh, naj bi bil ta koordinacijski odbor tajen, sodelovanje v njem pa neoficalno«. Odbor naj pomaga predvsem pri postavljanju italijanske osvobodilne organizacije, a s parolo o samoodločbi je treba operirati z vso potrebno opreznostjo. 2. Z ustanovitvijo

^{27a} Fasc. 533.

²⁸ Fasc. 436.

²⁹ Fasc. 535.

tega odbora je treba počakati tako dolgo, dokler se ne ustvari med italijanskimi meščanskimi sloji res iskreno razpoloženje za sodelovanje z nami, do tega časa pa naj teče sodelovanje samo po partijski liniji. 3. Z Italijani naj se vsede za isto mizo le, če dokažejo s pozitivnim delom v skupnem boju, da so doumeli vso pomembnost današnjega položaja in razvojno pot gigantskega boja jugoslovanskih narodov.³⁰

Čeprav so bili to le pomisleki manjšine, po svoje le kažejo, kje so se za tržaško OF tudi začenjale težave. POOF je na to poročilo odgovoril 19. februarja in znova poudaril potrebnost skupnega boja slovenskega in italijanskega naroda v Trstu. Kar bi ta boj slabilo, mora odpasti, zlasti diskusija o bodoči pripadnosti Trsta, ki naj se na obeh straneh opusti tudi v vodstvenih organih. To je treba predložiti tudi obema članoma bivšega Narodnega sveta, ki sta imela pomisleke. V Trstu popularizirajte naš NOB in maršala Tita.³¹

Zadnjega februarja je poročal o delu za sestavo enotnega tržaškega osvobodilnega vodstva tudi Velušček. Na sestanku z več slovenskimi intelektualci, med katerimi sta bila tudi bivši ban dr. Marušič in dr. Čermelj, so ti po triurni debati pozdravili sodelovanje z Italijani, italijanski proletarijat je bil v glavnem navdušen za sodelovanje, vendar je »med delavci le še ostalo nekaj šovinizma. Veliko težje bo z italijanskimi meščani, kjer kar čez noč nastajajo razna gibanja in na roko jim gre tudi sektašenje italijanskih tovarišev, ki še vedno zavlačujejo našo zvezo s CLN. Pravijo, da sestanek ni potreben in si hočejo biti poprej na jasnem o bodoči pripadnosti Trsta«. Matevž je poudaril, da so italijanski tovariši še neiskreni, kar je največja ovira za skupno delo. Vran (dr. Vratuša, opolnomočenec OF pri CLNAI), ki je bil na poti v Milan v Trstu, je obljubil, da bo vse to poročal CK KPI in da bo čimprej organiziral sestanek z njegovim opolnomočencem in Beblerjem.³²

PK je 2. marca poročal CK, da so Krištofovo (Kardeljevo) pismo prejeli, ga na sestanku predelali in ga poslali v Trst, Matevžu pa naročili, naj čimprej pripravi sestanek s Quintom.³³ Tu je mišljeno Kardeljevo direktivno pismo od 15. februarja 1944, katero za enkrat še nisem imel v rokah, zato morem o njegovi vsekakor izredno važni vsebini — saj gre za direktivno pismo po vsej verjetnosti CK KPJ samega — samo sklepati. Po vsej verjetnosti je to pismo obsegalo zahtevo po čim tesnejšem sodelovanju z italijanskimi množicami in italijanskimi partizani. Kmalu po začetku marca so se v Trstu začele prve množične aretacije antifašistov, poročilo OK za Trst pa je 10. marca sporočilo, da je v tovarnah in obratih še vedno čutiti nesoglasja med slovenskim in italijanskim proletariatom.³⁴

Priprave za sestanek, ki ga je naročil Kardelj, so stekle. Naš CK je poslal PK 14. marca brzojavko, da bosta na sestanek prišla Kardelj in

³⁰ Fasc. 543.

³¹ Fasc. 543.

³² Fasc. 535.

³³ Fasc. 532.

³⁴ Fasc. 535.

Leskošek,³⁵ že dan za tem pa je pisal Kardelj sekretariatu KPI, da se sestanka ne more udeležiti, ker je odpotoval iz Slovenije. V uvodu je poudaril, da je treba najprej odpraviti vsa nesoglasja in šovinistične tendence v obeh partijah. O odloku 2. zasedanja Avnoja o priključitvi Primorske je poudaril, da odlok ne omenja nobenih krajev in ne določa nobenih oblik, kako naj bi se ta priključitev izvedla in je smisel tega odloka in predhodnih aktov »konkretizacija pravice slovenskega in hrvaškega naroda do samoodločbe v času in okoliščinah, ko so veliki predeli Primorske osvobojeni ali pa kontrolirani po silah NOV. Odlok vključuje tudi Beneško Slovenijo vzhodno od Čedad in Humina, ne govori pa o mejah te pokrajine«. Glede Trsta je Kardelj poudaril, da je trenutno važna čim večja antifašistična aktivnost obeh narodov in da se ta aktivnost poveže s celotnim antifašističnim bojem Julijske Krajine. Groba napaka je zahtevati od italijanskih antifašistov v Trstu, da bi se izjasnjevali za priključitev Trsta k Jugoslaviji, je pa tudi napačno, če italijanski tovariši ne vidijo, kaj se dogaja v Jugoslaviji in kakšno pomoč so dolžni dati temu dogajanju. Z dnevnega reda je treba dati vsako diskusijo o bodoči pripadnosti Trsta. Poglavitno je vzpostavitev enotnosti tržaškega proletariata in slovenskega zaledja.³⁶

Govorili smo že o Quintovi prošnji za intervencijo Deda. Ta je bila poslana od Deda 28. marca in brzojavka pravi, da je v času boja proti skupnemu sovražniku politično nepravilno zaostrovati spore med italijanskimi in slovenskimi partizani zaradi teritorialnih vprašanj v Trstu ali v predelu med Čedadom in Huminom. To se bo reševalo, ko bo sovražnik razbit.³⁷

Tako smo prišli do znanega sestanka med delegati obeh CK na Primorskem, vendar si moramo še poprej ogledati nam že znano sporno žarišče v Beneški Sloveniji, ki, kot bomo videli, še daleč ni bila zrela za kakršno koli resnično samoodločbo. Znano je, da je naš Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS načelno razpravljal o naših mejah že 20. marca 1944, manj pa je znano, da se je o naši zahodni meji pečal briški okrožni NOO že pred tem in to na sejah 18. oktobra in 4. novembra 1943. Seveda vse to ne more v ničemer izgubiti na svoji zanimivosti, ker je pri teh razpravah zelo aktivno sodeloval naš nekdanji partizanski prijatelj župnik Taras iz Kojskega. Na prvi seji so ugotovili, da je za Brda sporno ozemlje zlasti proti zahodu in da je zato treba s pomočjo specialke natančno določite meje. Na drugi seji pa so dejali in sklenili tole: pred očmi imejmo vedno tole državno mejo: od izliva Soče do inkluzive Tržič, nato po Soči do Podgore, nato po železnici do inkluzive Čedad—Fojda—Ahten—Neme—Humin. To naj bi bila splošna začasna črta. Prav gladko seveda ne bo šlo, zlasti ob skrajni meji, ker ne vemo, katere in kakšne zaveznike bomo imeli pri določevanju meje. Važen čini-

³⁵ Fasc. 535.

³⁶ Boji KPJ, str. 19.

³⁷ Boji KPJ, str. 20.

telj pri vsem tem bo tudi oblika, ki jo bo zavzela Italija po vojni. V najslabšem slučaju bo šla meja od Čedadu proti morju.³⁸

PK je pisal 12. januarja 1944, da je vprašanje Benečije slej ko prej odprto, oziroma, da se je še bolj zapletlo zaradi velike zaostalosti in narodne nezavednosti Benečanov in zaradi napak naše vojske. Dokler se narodna zavednost ne bo dvignila, nima smisla preveč naglašati Združene Slovenije in še manj Jugoslavije.³⁹ Da je Benečija še vedno nerešen problem, je PK pisal 13. januarja tudi CK in pravi, da se je položaj zaradi prisilne mobilizacije in zato seveda množičnih dezertacij tako poslabšal, da so iz Slovenske Benečije pobegnili vsi terenci in celo Vosovci.⁴⁰ Oglejmo si še na kratko okrožnico štaba Briško-beneškega odreda (BBO) 30. marca politkomisarjem in vojaškim funkcionarjem svojih enot, v kateri je na začetku poudarjeno, da je narodna zavest beneškega ljudstva popolnoma zamrla in da je ostalo samo še nekaj ostankov slovenskih šeg in navad. Okrožnica terja najprej popraviti napake, ki so jih delale naše enote pred novembrsko ofenzivo 1943 in naroča, kakšno vse mora biti novo vojaško in politično delo. Se je pa okrožnici pritaknila neprijetna parola, zaradi katere so potem politkomisarja BBO ostro prijemali višji forumi, namreč, tudi Benečija mora biti sovjetska!⁴¹

O Gorici izvemo nekaj več šele iz poročila OOOF za Goriško 1. januarja 1944. Pred kratkim šele je bil postavljen mestni odbor OF in mesto je bilo razdeljeno na pet kvartnih odborov. Na to poročilo je odgovoril POOF že 5. januarja z dosti ostro kritiko, da Gorica še vedno ni zajeta in da niso še ničesar storili, da bi pridobili demokratične goriške Italijane, kar bo zelo važno tudi za dokončno rešitev naših mej. OF priznava domačim Italijanom na našem ozemlju vse manjšinske pravice, jim ponuja demokratično sodelovanje in jih vabi, da si zagotovijo svoj položaj z deležem v sedanjem boju.⁴² No, OOOF je že začetek februarja izdal letak, v katerem je pozval slovenske in italijanske Goričane v skupni boj in poudaril, da sta se slovenski in italijanski narod znašla na isti poti boja proti istemu sovražniku.⁴³ Kljub temu je OOOF 12. februarja znova poročal, da sta Gorica in okolica žalostno poglavje, ljudje so sicer pripravljene žrtvovati v blagu in denarju, odgovornosti pa noče nihče prevzeti. Isto skoraj je poročal isti organ še 15. marca, je pa to pot tudi prvič povedal o italijanski rezistenci v Gorici, ki jo je razdelil v dve skupini: v skupino štirih intelektualcev, ki se strinjajo z nami, pravijo pa, da je še prezgodaj postavljati vprašanje slovensko-italijanske meje, in v skupino železničarjev, ki dobivajo direktive od brigade Mazini in to, da naj mirno čakajo. Še 25. marca je OOOF spraševal POOF, ali naj goriške Italijane vključijo v našo organizacijo, ali naj si postavijo svojo, vzporedno z našo.⁴⁴

³⁸ Fasc. 578.

³⁹ Fasc. 535.

⁴⁰ Fasc. 533.

⁴¹ Fasc. 577.

⁴² Fasc. 615.

⁴³ Fasc. 615.

⁴⁴ Fasc. 615.

In sedaj nekaj o aprilskem dogovoru. Ohranjen je zelo obširen originalni dokument, nima pa podpisov ne članov CK KPS in ne CK KPI. Sestanek je bil od 2. do 4. aprila 1944 na osvobojenem ozemlju na Primorskem in dokument prinaša vsebino dogovora, to je o pomenu sodelovanja in o obliki sodelovanja, za katero so določili navodila političnega in vojaškega značaja. V bistvu je ta dogovor isto, kar je zahteval Kardelj, zato se podrobnejše z njim ne bomo ukvarjali, prepričan pa sem, da se bodo s tem dokumentom zelo natančno nekoč še bavili marksistični teoretiki. Dogovor namreč zahteva skupen boj za osvoboditev in soglasno reševanje vseh problemov glede bodočih odnosov obeh narodov v obmejnih in mešanih krajih. Ne bi bilo oportuno že sedaj govoriti o razmejitvi, ker bo končna rešitev odvisna predvsem od splošnega položaja v Italiji, Jugoslaviji in Sloveniji. Če torej ne bodo govorili o mejah, s tem še ni rečeno, da se je slovenski narod svojim pravičnim mejam odpovedal.⁴⁵

II

Poln odmev teh sklepov moremo zaslediti v sklepih 2. pokrajinske partijske konference na Primorskem od 17. do 20. aprila. Posebni sklepi o odnosih do Italijanov zahtevajo vsestransko podporo italijanskim partizanskim enotam, obveščanje slovenskih množic o uspehih italijanske rezistence in jih seznanjati z osebnostjo Togliattija, v narodno mešanih predelih uskladiti delo obeh partijskih organizacij s koordinacijskimi odbori in z enakimi odbori navezati stike med organi OF in CLN. Ti koordinacijski odbori morajo biti seveda sestavljeni iz predstavnikov obeh narodnosti.⁴⁶

Poglejmo zopet v Trst. Tržaški OK je 20. aprila poročal, da so delo po velikih aretacijah znova pognali v tek in da večina rajonov znova dela, sestanek z Italijani pa je določen za prihodnjo nedeljo.⁴⁷ Prvega maja je sporočil, da so trije člani bivšega Narodnega sveta pripravljeni priti na osvobojeno ozemlje,⁴⁸ 31. maja pa o ponovnem sestanku z nekaterimi člani Narodnega sveta iz Trsta in Gorice, ki so OK izročili posebno spomenico, o kateri pa OK pravi, da je malomeščansko gledanje na OK, kritika neaktivnih ljudi, prežetih z močnim lokalpatriotizmom in pod vplivom sovražnikove in belogardistične propagande, nepravilna ocena političnega mišljenja slovenskih in hrvaških množic glede rešitve tržaškega vprašanja, podtikanje OF, da ima v svojih vrstah fašiste, da so v naših partizanskih enotah italijanska povelja in končno, da govorijo o razrahljanosti našega gibanja, niso pa niti s prstom mignili, da bi nam pomagali uravnesiti to zrahljanost po zadnjih represalijah in aretacijah.⁴⁹

⁴⁵ Fasc. 577.

⁴⁶ Fasc. 534.

⁴⁷ Fasc. 535.

⁴⁸ Fasc. 535.

⁴⁹ Fasc. 535.

Seveda tudi za te hude besede velja osnovno pravilo, valent, quantum probant! Iz poročila OK 9. junija izvemo o aretaciji dveh članov OOOF, na zadnji seji koordinacijskega partijskega odbora pa so razpravljali o ustanovitvi koordinacijskega odbora tudi med OF in CLN. O ponovnem sestanku z dvema članoma bivšega Narodnega sveta, katerima se je začelo muditi oditi na osvobojeno ozemlje, je poročal OK 19. junija. Opozarjam, da je to že veliki čas po osvoboditvi Rima in istočasnem začetku druge fronte. Vsebina sestanka je sicer zanimiva, ni pa po mojem globokem prepričanju razveseljiva. Oba člana bivšega Narodnega sveta sta prinesla novico, da sta odstopila Vidmar in Kidrič, dalje sta pripovedovala o nevarnosti garibaldinske brigade, dalje, da je treba v Trstu pomesti z vsem italijanskim gnojem itd.⁵⁰ Tudi to, predvsem pa dejstvo, da je Primorska s Trstom vedno bolj prihajala na mednarodno pozornico, je naš CK prisililo, da je poslal na Primorsko vrsto svojih najodgovornejših članov.

Poročilo Simona in Vrana CK 8. julija pravi, da se je tržaški OK le premalo brugal za vključevanje tržaške inteligence v OF. Omejeval se je na praktično delo in pri tem izgubljal izpred oči pomembne politične probleme, skratka, ni bil kos tržaškim problemom. Prav v tem času — 12. julija, so tržaški slovenski intelektualci izdali spomenico, ki nosi naslov Naše sodelovanje z Italijani s posebnim ozirom na tržaško vprašanje. Zanimiva spomenica obravnava zelo natančno nacionalni problem in dodaja nek Statut Primorskega narodnega osvobodilnega sveta z več členi. Spomenica pravi, da so danes vsi Italijani antifašisti, ker jim to pač bolj kaže, Jugoslovani pa smo »tako humani (da ne rečemo naivni), da naprtimo vso krivdo nekemu zlemu duhu, ki se imenuje fašizem, Italijane pa pošcropimo z blagoslovljeno vodo demokracije, pa se vsi spremenijo v naše zaveznike in dobre sosede«. Dalje govori spomenica o perfidnosti in zavratnosti italijanskega značaja in proti koncu pravi tole: »In danes, ko je ta sovražnik (namreč Italijan) strt, naj mi zatajimo Trst, za katerega smo živeli, trpeli in umirali, naj mi ne propagiram preglasno naše pravice do prostosti, do priključenja našega mesta zato, da bi se Italijani ne užalili, oni Italijani, ki so bili do danes naši rablji.«

Poskušajoč upoštevati in razumeti vse okoliščine, ki so privedle do tega pisanja, moram le reči, da so v Trstu bili tudi dobri in pošteni Italijani, do katerih pot pa je bila silno komplicirana in je ne moremo analizirati na tem mestu. Strinjati se tudi ne morem s Statutom nekega oktroiranega Primorskega NOS, četudi v 3. členu pravi, da daje ta na svojem področju, ki obsega Slovensko Primorje s Trstom, Gorico in Beneško Slovenijo, politične smernice in navodila, ki so obvezna za že obstoječe politično upravne organe OF in je v stalnem stiku s predsedstvom SNOS.⁵¹ Vse to je kaj malo kazalo, da je bila dosežena vsaj slovenska enotnost v Trstu. To je kazalo na udar v vrstah same OF, katerega seveda IOOF nikakor ni mogel dovoliti!

⁵⁰ Fasc. 535.

⁵¹ Fasc. 535.

Omeniti moramo, da je bil v dneh od 16. do 19. julija sklenjen sporazum s CLNAI v Milanu, ki zahteva čim tesnejše sodelovanje med odbori OF in CLN.⁵² Omeniti moramo tudi spomenico italijanskih Tržačanov, ki so jo sestavili 4. avgusta in tudi poslali Churchillu. V obširnem tekstu predvidevajo pet možnosti rešitve primorskega problema: status quo ante bellum ali vsaj v smislu rapalske pogodbe, delitev Primorske med Jugoslavijo in Italijo približno po Wilsonovi črti iz leta 1919, delitev Primorske med Jugoslavijo in Italijo, a Trst naj postane svobodno mesto, Jugoslavija naj dobi vse ozemlje do Soče in končno, delitev Primorske med Jugoslavijo in Avstrijo.⁵³

Prav v tem času je bil v Trstu le ustanovljen tudi koordinacijski odbor med OOOOF in CLN, ki je imel seje 6., 16. in zadnjo 23. avgusta, nato pa so znova sledile množične aretacije, ki so povzročile hudo krizo tudi v tržaškem CLN, zlasti še, ko so za nekaj časa iz njega izstopili komunisti in jih moremo ponovno srečati šele pomladi 1945 v zadnjem, to je četrtem CLN.

Po Titovem sestanku s Churchillom in zavezniškimi komandanti v Italiji, je Kardelj na sedežu IOOF in predsedstva SNOS podal izčrpno poročilo na dveh sejah 27. in 29. avgusta. Na teh sejah je bila sprejeta bistvena sprememba politične linije v primeri z aprilskim dogovorom glede Primorske in Trsta. Sklepi so bili tile: Trstu se v obliki proklamacije zagotovi v federativni demokratični Jugoslaviji kulturna avtonomija, pripraviti je treba vse za prevzem oblasti in storiti vse za manifestativne zahteve o pripadnosti Trsta k Jugoslaviji in za brezpogojno priključitev Trsta in Primorske k Jugoslaviji. Sestavljen je bil tudi PNOO za Primorsko.^{53a}

Ta naglica in bistvena sprememba politične linije je bila spričo splošno pričakovanega anglo-ameriškega izkrcanja nekje na Jadranu povsem na mestu. Tako moremo razumeti tudi sestanek najvidnejših slovenskih voditeljev na sedežu Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS 9. septembra, kjer sta dobila njegov direktor prof. Zwitter in general Avšič nalogo izdelati na podlagi diskusije o mejah vsak svoj referat. Prof. Zwitter naj vključi zahtevo po priključitvi železnice Gorica—Krmin in po priključitvi Čedad, Fojde, Ahtena, Nem, Tarčenta, Rtina, Humina itd.⁵⁴

Poglejmo za hip v Beneško Slovenijo. Znani sporazum med Garibaldinsko brigado in BBO 7. maja vsebuje poleg vojaških določil tudi nam že poznane politične prvine aprilskega dogovora.⁵⁵ Nekaj bistveno sicer ne povsem novih političnih določil moremo najti tudi v skupni izjavi sestanka slovenskih in italijanskih partizanov ter terenskih delavcev v Benečiji 26. julija.⁵⁶ Kljub temu so začele nastajati nove težave, ki jih na tem mestu ne bomo navajali zaradi njihove obsežne problematike,

⁵² Fasc. 534.

⁵³ Fasc. 542.

^{53a} Fasc. 448.

⁵⁴ Fasc. 457.

⁵⁵ Fasc. 535.

⁵⁶ Fasc. 578.

mnenja pa sem, da je bila krivda na obeh straneh. OK za Zahodno Primorsko poroča 29. avgusta sicer le o vzhodnem delu Slovenske Benečije, da tod narodne zavesti ni, ohranil pa se je slovenski jezik. Beneški Slovenci so navezani na bogato Furlanijo in ni bilo prav, da jim je naša vojska prepovedala tod trgovati.⁵⁷ Kljub temu piše naš instruktor iz Vzhodne Beneške Slovenije 8. septembra, da bodo volitve v NOO le izvedli, čeprav ljudje ne kažejo posebnega zanimanja. Takole piše: »Postaviti jih moramo pred gotovo dejstvo (namreč, da je Beneška Slovenija že priključena k Sloveniji) in da to drži. Drugače volitev sploh ne bomo mogli izvesti, ker se ljudje branijo, češ da še ne vedo, kam bodo spadali in da zato še ni čas za volitve.«⁵⁸

Fogar omenja skupni sestanek med CLN za Gorico in OOOF pri Vipavi 29. aprila 1944. Tod so sklenili odložitev vseh teritorialnih vprašanj do konca vojne in da so forumi obeh organizacij popolnoma samostojni.⁵⁹ Verjetno je bil na tem sestanku ustanovljen koordinacijski odbor enotne fronte boja za mesto Gorico, ki se je konstituiral 6. maja in so na njegovi prvi seji govorili o pripravljenosti Italijanov sodelovati z OF, le da se Italijani bojijo persekucij od strani Slovencev. Naši so ta izgovor pobijali, da se morajo bati samo fašisti in tisti, ki so zakrivali zločine nad Slovenci in da šovinistična propaganda in sovraštvo do Italijanov ne prihaja iz vrst OF, temveč od okupatorja.⁶⁰ Na to in na še druga poročila je obširno odgovoril POOF 12. maja in opozoril Goričane, da bodo imeli še dosti opravka s slovenskim šovinizmom. Proti temu naj se borijo »z opozarjanjem, da si s podporo demokratičnim italijanskim silam pripravljamo najbolj pravično in zato zares najbolj ugodno mejno rešitev«. Iskreni italijanski demokrati bodo morali spoznati naše pravične zahteve, po drugi strani pa je treba Italijanom pokazati, da italijanski narod še ni dosegel tiste stopnje kot mi in da jim prav mi pomagamo, da bi si oprali s svoje narodne časti vse tiste madeže, ki so jih naredili zlasti v zadnjih 25 letih nad našim narodom.⁶¹

Kateri glavni problemi so mučili del slovenske goriške inteligence, nam pove zapisnik razgovora z njimi 29. junija. Po njihovem mnenju so bili italijanski predstavniki v CLN izraziti šoviniisti, ki se niso odrekli fašistične aneksije slovenske zemlje. Na ta očitek sta jim odgovarjala Žiga in Boro, naj se ne dajo sprovcirati, kajti danes, ko je nemški okupator še močan, mejna vprašanja niso prvorazredna. Drugi pomislek je bil, da je OF v Gorici preslabo organizirana, na kar sta ona dva odgovorila, da obstaja v Gorici skupni antifašistični odbor na paritetnem načelu, v katerem pa Italijani slabo delajo.⁶² Sredi julija je prišlo tudi v Gorici do obsežnih aretacij in še preostali so se iz strahu odtegnili delu. Tudi sodelovanje z Italijani je zdrknilo na mrtvo točko.⁶³

⁵⁷ Fasc. 533.

⁵⁸ Fasc. 587.

⁵⁹ O. c., str. 74—75.

⁶⁰ Fasc. 534.

⁶¹ Fasc. 615.

⁶² Fasc. 615.

⁶³ Fasc. 615.

Znane besede — tujega nočemo, svojega ne damo — je Tito spregovoril 12. septembra. Prav istega dne je pisala Šentjurčeva CK, kako Vittorio, novi odposlanec CK KPI, prebira Krištofovo pismo. Čeprav to zaenkrat ni znano, ni težko uganiti, da je obsegalo nam že znano bistveno spremembo linije CK in naših najvišjih vodstvenih organov. Šentjurčeva poroča, da je Vittorio zelo sitnaril, zakaj se Krištof ni poprej sestal s Togliattijem, glede Trsta pa je trdil, da ima on drugačne direktive. Zanimivo pa je, da je bila Šentjurčeva glede Beneške Slovenije zelo optimistična.

Kot je razvidno iz Marinkove depeše 14. septembra CK, je Vittoria na sedež primorskega vodstva pripeljal Vran iz Milana, Krištofovo pismo pa je prinesla na Primorsko Šentjurčeva. Če bi tega pisma ne imeli, bi prišlo verjetno do prerekanja, tako pa so imeli naši trdno osnovo v Kardeljevih direktivah, ki jih je Vittorio prebiral cela dva dni in je bil šele potem pripravljen na razgovor. Bolj ko so mu pojasnjevali naš razvoj, bolj jim je očitil, da so bili do njih vsaj toliko kot nelojalni in neodkriti, kar da so že dalj časa slutili. Vittorio se je izgovarjal, da ne more brez posvetovanja z drugimi člani CK ničesar ukrepati in Marinko piše: »Vtis imam, da se oni zelo težko vživljajo v vlogo partije podjarmljenega naroda, da oni preveč računajo na to, da bo italijanski proletariat v relativno kratkem času prekrižal račune zahodnih zaveznikov, da pa so v istem času v neprestanem strahu za enotnost z drugimi strankami v CLNAI. Zato mu je bila popolnoma nova vloga NOV, da pred nosom Anglije reši čim več teritorija in s svojo prisotnostjo omogoči graditev prave ljudske oblasti in lajša ljudstvu opredelitev za svoje prave interese.« Marinko pravi dalje, da je ta razgovor izgledal skoraj kot »barantanje nasprotujočih si imperialistov«. Vittorio je bil užaljen, češ da ne računamo na akcijo italijanskega proletariata, ki bo preprečila vse angleške nakane. Težko mu je bilo dopovedati, da bo v Italiji proces počasnejši in da bo prisotnost naše vojske morda tudi na enem delu italijanskega ozemlja samo pospešila ta proces, česar bi angleška okupacija gotovo ne nudila. Končno je Vittorio le napisal pismo za divizijo Garibaldi-Natisone-Osoppo, v kateri so se začele velike težave, je pa privatno izjavil, da ni prepričan v pravilnost tega, kar je napisal in če bo njegov CK to pismo potrdil, bodo ostale to še kljub temu samo besede. Posebne težave je delal Vittoriju izraz »aneksija« v Trstu. Naši so trdili, naj se za to odloči ljudstvo, Vittorio pa je trdil, da za samoodločbo ni treba pripravljati ljudi, kako naj se odločijo.

Ker nam Kardeljevo pismo za enkrat ni znano, se mi zdi potrebno na kratko omeniti Vittorijeve pripombe na to pismo kot jih je zapisala Šentjurčeva. 1. Na Kardeljevo kritiko odnosov italijanskih komunistov do nas in na konkretne napake, ki so mu jih naši povedali, je Vittorio odgovoril, da generalna linija KPI ni taka, da o kompaktno naseljenem slovenskem ozemlju ne more biti diskusije. Če pa ta glede mešanega ozemlja nastaja, se to dogaja zaradi notranjega stanja v KPI in njenega

odnosa do drugih skupin v CLN. To torej ne pomeni osporavanje naših pravic in je res, da KPI ne reagira dovolj močno na zahteve italijanskih meščanov in da ni vedno v stanju prebroditi te napake. 2. Na samo Kardeljevo pismo je dejal, da bo vse, kar bo rekel, le njegovo osebno mnenje in da v CK še niso razpravljali, ali so pogoji v Jugoslaviji in Italiji že takšni, da zahtevajo aneksijo Trsta ali konkretne ukrepe brez aneksije. Dejal je, da soglaša s Krištofovo oceno mednarodnega položaja in tendenc reakcije. Soglaša, da anglo-ameriška okupacija Italije kljub udeležbi KPI v italijanski vladi utrjuje imperialistično politiko. Toda zaupa v italijanski narod in upa, da bo KPI prebrodila te težave. Vloge demokratične Jugoslavije komunist ne more osporavati, sicer ni vreden biti komunist.

Na konkretnih 9 točk v Kardeljevem pismu je Vittorio odgovarjal na dolgo in široko in nimamo časa, da bi se pri tem zamujali. Na kratko le tole: zahteval je pojasnilo, kakšno avtonomijo za Trst si predstavljamo in priporoča tak odnos, da ne bo žalil italijanskih čustev. Če kak tržaški delavec pravi, da je Trst italijanski, zato še ni imperialist, ker bi bil potemtakem imperialist tudi on sam in Togliatti, ki je v Moskvi izjavil, Trst je italijanski, a smo ga izgubili! Dalje je zahteval od naše strani slovesno izjavo, da zasedba mešanega ozemlja še ne bo pomenila aneksije in da italijanski narod ne bo postavljen pred izvršeno dejstvo. Ko bo NOV vkorakala v Trst, naj bi NKOJ slovesno izjavil, da to ne pomeni prilaščanja ozemlja, ki je še v diskusiji in da to pomeni le najvišjo garancijo, da bo obojno ljudstvo v mešanih predelih imelo popolno svobodo, da se bo samo opredelilo. Tako izjavo zahteva zato, da bi imela KPI uradni dokument, da to ni aneksija, temveč korak, ki naj zavaruje bodočnost in napredek nove Jugoslavije, da bo ta problem revidiran, čim bi nastopile drugačne okoliščine. Vittorio se je tudi razburjal, da so naši podvzeli ukrepe, ki so nasprotni aprilskemu dogovoru, ne da bi jih prej obvestili.⁶⁴

Posledica vseh teh hudih debat je bilo po vsej verjetnosti tajno in zaupno direktivno pismo italijanskega CK tržaški in videmski federaciji, v katerem je že v uvodu rečeno, da je nova Jugoslavija demokratičnejša in progresivnejša kot smo »mogli mi doslej doseči v Južni Italiji«. NOV, ki je zrasla iz ljudstva in jo vodi maršal Tito, nima — kot nima rdeča armada — imperialističnih namenov. Nepravilno bi bilo zanikavati slovenskemu narodu pravico svobodne združitve v svobodni in neodvisni Sloveniji in naša dolžnost je lojalno se bojevati skupaj s slovenskim narodom in Titovo Jugoslavijo proti nacizmu in fašizmu. Ker uživa nova Jugoslavija popolno podporo Sovjetske zveze, bodo pravice italijanske narodnosti na Primorskem in v Benečiji ne samo spoštovane, temveč tudi zagotovljene. Pismo nato ukazuje, da morajo vse italijanske enote, ki so na ozemlju 9. korpusa, operirati le pod njegovo komando, bodo pa ohranile popolno avtonomijo.⁶⁵

⁶⁴ Fasc. 541.

⁶⁵ Fasc. 535.

Toda 25. septembra je Vran sporočil CLNAI, da v imenu OF odpoveduje sporazum, ker nekatere skupine v CLNAI kljub opominom še naprej propagirajo antidemokratske cilje na slovenskem ozemlju.⁶⁶

Kidrič je v imenu CK in IOOF brzojavil POOF 1. oktobra, da je neopustljiva napaka počasnost v množični kampanji glede na Titov govor o naših mejah. Jasno je treba poudariti, da so Primorska, Trst in Slovenska Koroška naši. Zavedajte se, da se v Italiji vrši kampanja proti priključitvi Trsta in Primorja k Jugoslaviji.⁶⁷ Že naslednjega dne je POOF v posebni okrožnici poudaril, da mora postati Trst naš bojni klic v tednih, ki prihajajo. Ta naša zahteva nima nič skupnega s šovinizmom, ker mi kličemo v ta boj tudi italijanske demokratične množice, posebno pa tiste, ki živijo na naši zemlji.⁶⁸

O Vittorijevem direktivnem pismu so razpravljali tržaški komunisti že 5. oktobra. Vsi so pismo sprejeli kot dobrodošlo in obljubili so skupno pomoč in poudarili, da je dolžnost vseh pomagati za priključitev Trsta k Jugoslaviji.⁶⁹ V Trstu so začeli italijanski delavci, organizirani v Delavski enotnosti (DE), podpisovati resolucije, da bodo srečni, če bodo vključeni v napredno Jugoslavijo, v kateri bo imel svojo bodočnost tudi Trst.⁷⁰

Togliatti sam je pisal Vittoriju 29. oktobra in poudaril, da bo zasedba Trsta po Titovih četah preprečila anglo-ameriško okupacijo in upostavitev reakcionarne italijanske uprave. KPI mora aktivno sodelovati z jugoslovanskimi tovariši pri vzpostavljanju ljudske oblasti na osvobojenih predelih, pa tudi na neosvobojenih, kar velja še prav posebno za Trst. V soglasju z jugoslovanskimi tovariši in zaradi posebnega položaja moramo navajati italijanske množice, da prevzemajo vodstvo nad tržaškim življenjem, morajo pa biti najtesneje povezane s slovenskim osvobodilnim gibanjem in NOV.⁷¹

Sredi oktobra so naši začeli v Trstu novo gibanje, ki naj bi zajelo tudi italijanske množice. To je bilo gibanje »prijateljev nove Jugoslavije« do katerega pa je Obkom za Slovensko Primorsko ali njegov pooblaščenec štirikrat menjal svoje stališče: najprej ga je dovolil, nato prepovedal, nato zopet dovolil in končno znova prepovedal. To poudarjam zato, da moremo vsaj malo razumeti velike težave naših tržaških komunistov in aktivistov. Prav na to novo gibanje je močno reagiral spočetka tudi tržaški CLN in Šentjurčeva je po 20. oktobru pisala iz Trsta, da bo šel v najslabšem slučaju CLN pač svojo, mi pa z masami po svoji poti. Pisala je tudi, da se pripravljajo predstavniki komunistov v CLN izstopiti. Malo se še bojijo svojega centra, da jih zato ne bo prijemal, a mi jih sedaj krepko držimo in se ni bati ničesar. So zelo disciplinirani in so s svojimi nastopi tudi dokazali, da so iskreno z nami.⁷²

⁶⁶ Fasc. 535.

⁶⁷ Fasc. 533.

⁶⁸ Fasc. 540.

⁶⁹ Fasc. 644.

⁷⁰ Fasc. 553.

⁷¹ Boji KPJ, str. 23.

⁷² Fasc. 642.

Ponovno moramo govoriti o nekakšnem delovanju že omenjenega Primorskega NOS v Trstu. Predsednik okrožnega odbora tega sveta za Trst je v pismu 28. oktobra obširno razložil historiat njegovega dela od kapitulacije Italije dalje. Poudaril je, da so primorski Slovenci sicer kompaktno za OF, gledajo pa še vedno z nezaupanjem na stike, ki jih imajo predstavniki OF z Italijani. Dalje piše o načrtu nekega goriškega advokata in o sestankih z njim, pa tudi o sestanku z opolnomočenko našega CK, da se bosta predstavnika PNOO mimo tega okrožnega odbora za Trst povezala z Italijani, da se bo v Trstu ustanovil nov mešani slovensko-italijanski odbor, v katerem bodo imeli Italijani dve, Slovenci pa eno tretjino odbornikov. Ta odbor bo nastopil kot predstavnik Trsta pred Angloamerikanci.⁷³

Mnogo pomembnejše je seveda Vladovo pismo istega dne Obkomu, da so Slovenci vsi brez izjeme za priključitev Trsta k Jugoslaviji, pri Italijanih pa je to spočetka naletelo na odpor celo pri tržaški KPI, danes pa ti in italijanski delavci v Trstu v celoti sprejemajo naše stališče. So pa še seveda praktične težave, čeprav je pravzaprav že prišlo do združitve obeh partij v Trstu. Težje je z meščanstvom in malomeščanstvom in s CLN, v kateri je več struj, ki zagovarjajo: Trst Italiji, ali Trst svobodno mesto, ali Trst v podonavski federaciji z Avstrijo na čelu itd. Tudi Babič piše o prej imenovanem novem gibanju in se mu zdi koristno, kajti obe partiji sta številčno šibki in prav tako OF.⁷⁴ Obkom je na to pismo odgovoril 7. novembra in je šele sedaj nekako priznal, kako so vsi začutili in spoznali, kaj pomeni naš Trst in kakšne težavne naloge opravljajo aktivisti v Trstu ter da se OF šele sedaj zaveda svojih nalog v Trstu.⁷⁵ Naslednjega dne je Obkom na seji obravnaval številne probleme, ki so v tesni zvezi z našo razpravo. V CLN se je močno vgnezdila reakcija, delo KPI pa je mnogo bolje, odkar se povezuje s KPS. Čutiti je, kako svetovna reakcija gradi na tem koščku naše zemlje barikade proti progresu, ki ga predstavlja naša domovina, Titova Jugoslavija. Prodreti je treba v osnovne italijanske množice in jih smatrati za polnopravno narodno manjšino ter jih navezovati na Jugoslavijo. Ker bi bil prehod od današnjega stanja politične zrelosti italijanskih množic na linijo OF prehud skok, vodimo v Trstu, Tržiču, Miljah in Kopru kurz na aktivizacijo okoli vprašanja simpatij za novo Jugoslavijo. Za to linijo moramo pridobivati prvenstveno člane KPI. Le pri popolni strpnosti bomo pozdravili pojave nezdravega šovinizma proti Slovencem, ki je za reakcijo kapital, iz katerega kuje svoje umazane račune. Na zunaj pa je bil tiste dni Trst zelo razgiban in napisne akcije so celo zasenčevale nekdanje ljubljanske.⁷⁶ Toda že naslednjega dne je poročal Vlado iz Trsta o ponovnih množičnih provalah in aretacijah. Aretirana sta bila tudi Velušček in Boro Kladivar, padle so vse javke in ostala je samo še zveza z NOV in VDV. Le DE je lahko nemoteno delala. To so bile

⁷³ Fasc. 436.

⁷⁴ Fasc. 535.

⁷⁵ Fasc. 535.

⁷⁶ Fasc. 533.

doslej največje in najhujše provale v Trstu, ki jih je povzročil provokator v naših vrstah, ki je poznal vse javke, ilegalna stanovanja in kurirke. Aretiran je bil skoraj ves OOOOF, v roke kvesture je prišel arhiv naših organizacij itd.⁷⁷

Na posvetovanju partijskega pokrajinskega aktiva na Primorskem od 20. do 22. novembra je Miha Marinko poudaril, da je naša dolžnost skrbeti, da imamo dobre sosede in da jim nudimo roko, da se lažje izvlečejo iz blata. Treba je izboljšati italijansko osvobodilno fronto, ki je po svoji kvaliteti še daleč za jugoslovansko in v kateri vlada mizerija. Tudi italijanska partija je na nizki stopnji in gleda le na to, da ja ne izgubi svojih pristašev, ki bi si jih še lahko pridobila. KPJ je mnogo pomagala KPI in jo je že skoraj spravila na pravo pot, je pa na terenu še zelo težko delo.⁷⁸

Tržaški OK je 4. decembra poročal, da je velika provala sicer končana, padajo pa še vedno poedinci, zlasti Italijani. OK priznava, kako se maščuje njegova neaktivnost med italijanskimi srednjimi sloji, med delavci in med KPI, ki sedaj težko razumejo našo politiko in se jim zato zdi nacionalistična. Pa tudi v naših vrstah je še vedno odpor do odkritosrčnega sodelovanja z italijanskimi partijci, brez katerih ne bomo imeli uspeha. Naslednjega dne je pisal iz Trsta Vlado Šentjurčevi, da so že postavili skupni OK (6 Slovencev in 4 Italijani) in postavili bodo tudi sekretariat. Že deluje tudi novi mestni odbor OF. Dalje piše, da nameravata z Vittorijem na podlagi Krištofovega pisma postaviti italijansko osvobodilno fronto (fronte di liberazione) kot množično politično organizacijo italijanskih množic v Trstu, ki bi bila sestavni del slovenske OF s temeljno politično linijo priključitev Trsta k Jugoslaviji. Ta fronta bi prevzela vse pristaše gibanja za novo Jugoslavijo, bi pa seveda upoštevala interese italijanske narodne manjšine. Organizirana bi bila kot naša OF, mestni odbor bi bil skupen z našim in bi politično predstavljal vodstvo vseh demokratičnih množic v Trstu, ob prevzemu oblasti pa bi se formiral skupni tržaški NOO. Ta italijanska fronta ne bi imela nobenega opravka s tržaškim CLN, ki ne pristaja na priključitev Trsta k Jugoslaviji, bo pa z njim ostala v zvezi in bomo tako poskušali izvajati diferenciacijo. Tako so torej odpravili gibanje, ker se je baje izkazalo kot preozko in ni zajelo zlasti meščanov, pa tudi KPI ni dosti delala v njem. Dalje je pisal Babič, da sta se z Vittorijem sporazumela, da se morajo vsa italijanska središča na Primorskem bolj vezati s svojim zaledjem in da bodo v KPI izvedli intenzivno kampanijo za priključitev Trsta in vse Primorske k Jugoslaviji. To zadnje je še bolj poudaril v imenu tržaškega OK Štoka 6. decembra in dodal, da bodo začeli po končani kampanji tudi čistko v KPI. Tisti, ki bo nasprotoval priključitvi Trsta, bo izključen iz KPI, napačno pa je bilo, da je začela DE delati samo po sindikalni liniji.

V tržaškem CLN so delegati še vključenih strank (akcionisti, socialisti, demokristjani in liberalci) 9. decembra sklenili, da je problem pri-

⁷⁷ Fasc. 535.

⁷⁸ Fasc. 568.

padnosti Julijske krajine s Trstom k Italiji definitivno rešen v korist evropske skupnosti, da je treba odstraniti vse ovire za bratsko sodelovanje med Italijani in Jugoslovani v duhu atlantske izjave, po kateri gre Jugoslovanom absolutna enakost in gospodarske pravice, dalje so zahtevali večjo avtonomijo za Julijsko Krajino in popolnoma svobodno tržaško luko.

Toda že 13. decembra je moral biro tržaškega OK razpravljati o novih direktivah in prenehati z ustanavljanjem italijanske osvobodilne fronte. Začeti je moral novo množično kampanjo z geslom: *saluto ai nostri amici ed alleati Jugoslavi!*⁷⁹

Zakaj ta linija, je težko še za enkrat reči, je pa dvoje dokumentarnih indicijev, Babičevo pismo 11. decembra, kako se Šentjurčeva ponovno muči z Vittorijem in to do onemoglosti in Vittorijeva nova intervencija pri Dedu, da se CK KPS ni držal aprilskega sporazuma, da je bil brez predhodnega sporazuma izvoljen PNOO in da Kardelj zastopa »una cosa completamente errata che Trieste sia slovena«.⁸⁰ Obkom je pisal 20. decembra OK, da je treba začeti v Trstu z dalekovidno politiko. Titova Jugoslavija veliko predstavlja v svetu in ne bi bilo prav popuščati italijanskemu oportunizmu z ustanavljanjem italijanske osvobodilne fronte, ki bi bila le umetna tvorba. Diferenciacijo je treba izvesti na liniji odločne kampanje za Titovo Jugoslavijo in to na liniji gibanja pristašev nove Jugoslavije. Obkom je obnovil to gibanje.⁸¹ Obkom je kritiziral tudi zreduciranje DE na samo sindikalno gibanje, kar je imel seveda popolnoma prav. Prav tako sta Obkom in POOF kritizirala tržaške tovariše tudi 30. decembra, zlasti, da si tržaški aprilci (ime od aprilskega dogovora) predstavljajo rešitev tržaškega problema na tržaški način in ne upoštevajo, da je na obširnem delu Jugoslavije že uspostavljena narodna oblast in da je Trst že sestavni del Jugoslavije. Šli ste mimo slovenskih množičnih organizacij in začeli ste dajati široke koncesije aprilcem, čeprav bi moralo biti pri vsakem vašem delu krepko poudarjeno — Trst v Titovi Jugoslaviji in da je Trst že danes njen sestavni del.⁸² Kot napačno kritizira POOF tudi tržaški poskus združitve mestnega odbora OF s podobnim organom italijanske osvobodilne fronte. Ločiti je treba med organi osvobodilnega gibanja in organi oblasti. Organe osvobodilnega gibanja ima vsak narod zase, organi oblasti pa se nanašajo na določen teritorij in morajo po demokratičnem načelu v svojem sestavu odražati na primer mešano ozemlje in morajo torej v Trstu odražati celo italijansko večino. Osvobodilna gibanja se lahko med seboj povezujejo v zvezo, organi oblasti na vseh stopnjah pa morajo biti enaki. POOF pravi dalje, da je na Primorskem nosilec državne oblasti OF in v Trstu tudi edini predstavnik naše države. Zato moramo imeti vedno pred očmi interese naše nove države, videti zlasti probleme njenih meja in obravnavati Italijane v mejah Titove Jugoslavije kot narodno manjšino. Naša naloga

⁷⁹ Fasc. 535.

⁸⁰ Boji KPJ, str. 23.

⁸¹ Fasc. 533.

⁸² Fasc. 535.

je torej, da se Italijani opredelijo kot narodna manjšina Titove Jugoslavije in se ne moremo več zadovoljiti le z nekim njihovim splošnim antifašističnim gibanjem. Nam bi torej še najbolj ustrezalo gibanje pristašev nove Jugoslavije, ne sme nas pa motiti, če v tem kratkem času, ki nam je še na razpolago, ne bomo pridobili vseh in tudi ne večine tržaških Italijanov, kajti vprašanje Trsta se nikakor ne rešuje samo v Trstu. Ustvarjanje nekega enotnega slovensko-italijanskega osvobodilnega gibanja v Trstu bi moglo koristiti samo reakciji in tendenci, naj bo Trst svobodno mesto.⁸³

OK je 19. januarja 1945 poročal o dveh svojih sejah, na katerih so ugotovili, da še marsikateri italijanski partijec ni iskreno osvojil partijske linije o priključitvi Trsta k Jugoslaviji kot najnaprednejše rešitve tržaškega vprašanja. Čeprav na zunaj še niso obvezni zavzemati tega uradnega stališča, morajo pa ga konkretno izvajati prek gibanja pristašev nove Jugoslavije.⁸⁴

Toda že 21. januarja je prišla nova direktiva. Iz depeše, ki jo je dobil Obkom od CK, je bilo razvidno, da se bo le formirala neka italijanska OF po vzoru Unione Italiana v Hrvaški Istri, ki se bo priključila slovenski OF in zato naj gibanje pristašev nove Jugoslavije brez diskusije tiho preneha. Povsem moremo razumeti Štoko, ki je na to odgovoril v imenu OK, da bo ponovna sprememba politične linije »reš nekoliko neprijetna zaradi stalnega spreminjanja, predvsem pa zaradi ukinitve gibanja, ki je zadnje čase močno oživelo«.⁸⁵ Konec januarja je sporočil Babič iz Trsta o novih velikih provalah, odločno pa je zanikal, da bi se v Trstu kdaj koli združevale množične organizacije, pač pa obe partiji in SKOJ.⁸⁶

IOOF je 8. februarja sklenil, da mora biti vsa naša politika do Primorske in Trsta nešovinistična, platforma sodelovanja med Slovenci in Italijani pa perspektiva priključitve obojega k Jugoslaviji. Prav ta seja nam odkrije tudi velike organizacijske načrte za Trst: DE mora združiti v Trstu in okolici slovenske in italijanske delavske množice s skupnim vodstvom, iz plenuma italijanskih množic, vključeni v CLN in iz plenuma naših množičnih organizacij, naj se setavi skupni plenum, ki naj izvoli izvršilni odbor, dosedanje vojaško komisijo v Trstu pa zamenja komanda mesta Trst, ki je direktno podrejena štabu 9. korpusa. Začenjala se je zadnja, najburnejša etapa političnega boja za Trst!⁸⁷

Konferenci italijanske antifašistične mladine, ki je bila 21. februarja na Primorskem, je poslal Vittorio plamteče pozdrave itd., je pa naročil še večjo mobilizacijo za skupni boj, še večjo popularizacijo nove Jugoslavije, nikjer pa ne omenja priključitve Trsta in Primorske.⁸⁸ Zelo pomembno pa se mi zdi, da se je v Trstu začelo intenzivno posvetovanje

⁸³ Fasc. 543.

⁸⁴ Fasc. 642.

⁸⁵ Fasc. 535.

⁸⁶ Fasc. 535.

⁸⁷ Fasc. 432.

⁸⁸ Fasc. 644.

partijskih sekretarjev tržaških okrajev, na katerih so se pokazale napake, pa tudi dobre strani. Direktivno pismo Obkoma 26. februarja v Trst je naročilo, naj zberejo komandni kader za komando mesta Trst iz Slovencev in Italijanov po sposobnosti in ne po pariteti, naj začno takoj mobilizirati, kajti v Trstu je še vedno za dva korpusa vojnih obveznikov. Najprej se morajo seveda odzvati delavci, saj jih samo odbori DE vključujejo 12.000.⁸⁹

Že omenjene sklepe IOOF je sporočil Obkomu CK v posebni depeši 8. februarja. Naročil je, da politična linija do Italijanov ostane ista, toda s poudarkom na skupnem boju in ne o pripadnosti mešanih krajev k Jugoslaviji. To seveda ne pomeni, da bi o tem tudi ne govorili. Popularizirajte čim globlje v Italijo novo Jugoslavijo in njene pridobitve ter njeno avantgardno vlogo v tem delu Evrope. Popularizirajte tudi boj pravih demokratičnih sil pod vodstvom KPI in zaostrite boj proti italijanskim imperialističnim elementom, slovenskim šovinistom itd. Bolj kot doslej popularizirajte jugoslovansko vojsko in 9. korpus. CK ukazuje volitve izvršnega odbora in v volilni plenum naj pridejo tudi delegati CLN, če pa ta udeležbo odkloni, izkoristite to za diferenciacijo v CLN. Linija sestanka plenuma naj bo skupni boj in ne pripadnost Trsta. Organizirati je treba pokrajinsko konferenco vseh italijanskih organizacij iz mešanih ozemelj, ki naj določi italijanske predstavnike za POOF in pošljite takoj predlog za dva italijanska predstavnika v PNOO.⁹⁰

Znova smo lahko začutili spremembo politične linije (skupni boj in ne pripadnost Trsta) in priznati moramo, da so bile tržaškim tovarišem naložene nove, še težje naloge. Na seji 9. marca je IOOF razpravljal o znanem razgovoru Tito-Alexander v Beogradu, kjer da je slednji izjavil, da bo anglo-ameriška vojska zasedla vso Primorsko do rapalske meje, priznala pa bo tisto civilno in administrativno oblast, ki jo bo dobila na tem ozemlju, glede končne usode Primorske pa Alexander ni povedal ničesar. V debati v IOOF je končno padla beseda, da je rešitev Primorske skoraj izključno odvisna od naše politike in naše vojske, kajti naš edini zaveznik Sovjetska zveza »prek in mimo obvez, ki jih ima do zavezniškega bloka, ne bo mogla iti«. Tako je IOOF na tej seji potrdil stališče našega Glavnega štaba, da bo naša vojska zasedla vso Primorsko s Trstom po možnosti pred prihodom Angloamerikancev in da bo povsod vzpostavila tudi vojaško oblast. Nadaljnji sklep je bil, da je treba poglobiti in razširiti delo antifašističnega bloka obeh narodnosti.⁹¹

Po veliki nemški ofenzivi konec marca in v začetku aprila, ki bi se lahko kaj usodno končala za vse naše primorske najvišje forume, je Babič poročal iz Trsta šele 7. aprila. Vesela novica je bila, da je vse mesto popisano z našimi parolami in da so samo v eni noči raztrosili do pol milijona letakov. To je delala mladina, ki se je zadnje čase izredno razgibala. Lotevala se je celo vojaških akcij in razoroževala je sovražne patrole. Babič poroča, da je postal CLN središče reakcije, takoj pa se bodo

⁸⁹ Fasc. 535.

⁹⁰ Fasc. 539.

⁹¹ Fasc. 432.

lotili njegove demokratizacije. V najkrajšem času bodo sklicali plenum, ki bo izvolil izvršni odbor.⁹²

Novi sekretar Obkoma Boris Kraigher je 8. aprila brzojavil Babiču, naj CLN ne pripisujejo prevelikega pomena in samo toliko, kolikor je to potrebno za razkrinkavanje reakcionarnega vodstva.⁹³ 9. aprila pa je pisal v Trst troje pisem. V prvem zahteva postavitev novega mestnega komiteja za Trst, ki bo podrejen direktno Obkomu, tržaški pa Srednje-primorskemu okrožju, v drugem pismu sporoča, da je postal Vittorio predstavnik KPI pri CK KPS, Marina pa njegov namestnik, nujno naroča takoj sklicati tržaški plenum in pokrajinsko konferenco italijanskih antifašistov. Treba se je truditi za demokratizacijo CLN in ga mobilizirati za aktivni boj. Bilo pa bi napačno osredotočiti vse sile na CLN. Nimamo več dosti časa in treba je predvsem širiti in utrjevati to, kar imamo. Če nam ne bo uspel sporazum v vrhu CLN in OF za sklicanje skupnega tržaškega plenuma, naj ta zraste iz antifašističnih akcijskih odborov, nato skličitè mestno konferenco, ki naj izvoli enotno slovensko-italijansko antifašistično vodstvo v Trstu. V to vodstvo morajo seveda priti ljudje, za katere je vprašanje definitivne pripadnosti Trsta k Jugoslaviji že rešeno in ljudje, ki ne bodo nesigurni in omahljivi v boju za dosledni ljudski značaj našega novega tipa demokratične oblasti. V tretjem pismu govori Kraigher o pismu, ki ga je po dolgih diskusijah le napisala Marina v imenu CK KPI in ki precej ustreza našim težnjam. V pismu se prav dobro vidi, kako italijanski tovariši težko razumejo našo linijo, to pač zato, ker je zrasla iz štiriletnega boja in je za njih praznina teh štirih let težko prestopiti.⁹⁴

Začeli so se sestanki in zveze s CLN in drugimi italijanskimi antifašističnimi organizacijami, 13. aprila ob pol desetih zvečer pa se je začel plenum, ki je trajal vso noč. Bili so navzoči delegati OF, KPS, CK KPI, CLN, DE, naših in italijanskih antifašističnih žena in obojne mladine, ter zastopniki neodvisnih demokratov. Po poročilu, ki mi je bilo dostopno, je bilo mnogo diskusije k dvema referatoma (nad pet ur), na kraju diskusije pa se je izkazalo, da zastopniki CLN ne priznavajo nobene italijanske antifašistične organizacije izven CLN, dalje, da CLN nima za seboj mladine in da delegati CLN niso pooblašчени za sprejemanje sklepov. Dalje so delegati CLN trdili, da ima pravico zastopati Trst le OF in CLN, predlagali so razmerje za izvršni odbor, to je 5:3 za Italijane in zahtevali so priznanje za svojo vojsko. Ta naj bi bila znana tržaška guardia civicha, o kateri pa je bilo le precej splošno mnenje, da je kolaboracionist. Po teh pripombah so delegati CLN odšli z zasedanja, ki se je nadaljevalo brez njih, izjavili pa so, da bodo stališče CLN povedali čez tri dni. Tako je plenum brez njih izvolil enajstčlanski izvršni odbor, pustil pa je za CLN tri prazna mesta, med temi celo predsedniško.^{94a} Podrobnejše je o vsem tem poročal Obkomu Babič 14. aprila. Pisal je,

⁹² Fasc. 535.

⁹³ Fasc. 642.

⁹⁴ Fasc. 535.

^{94a} Fasc. 642.

da bo izvršni odbor v kratkem času izdal razglas in da so imeli s CLN težave že pred plenumom zaradi mestne straže, kajti za Trst je mero-dajna le vojska 9. korpusa in njegova komanda mesta. Babič je poročal tudi o plenumaški resoluciji, ki govori o skupnem bojnem antifašističnem organu vseh Tržačanov in kliče vsem, naj se združijo okrog izvršnega odbora, da se »okrepi boj proti okupatorju in vsem domačim izdajalcem do oborožene vstaje v mestu«. ⁹⁵

Obkom še ni dobil tega pisma in je 16. aprila pisal mestnemu komi-teju v Trst, naj začne ostro kampanjo proti italijanskemu imperializmu, v kateri naj se italijanski demokrati in antifašisti odločneje in jasneje opredelijo do Jugoslavije. V kampanji je treba do največje mere izko-ristiti parolo tržaške avtonomije v okviru Jugoslavije in jasno povedati, da je to priključitev izbojevalo slovensko ljudstvo in da zato ono o tem ne razpravlja z nikomer. Za Italijane v Trstu in na Primorskem se ne postavlja več vprašanje ali k Jugoslaviji ali k Italiji, temveč samo vprašanje pridobljenih demokratičnih svoboščin in vprašanje vključitve v boj za demokracijo proti reakcionarnim silam Italije.

Nujno je treba sklicati italijansko antifašistično konferenco, odloč-neje krepiti OF, DE očistiti mračnega oportunizma in vse njene sile mobilizirati za NOV. ⁹⁶

Iz pisma mestnega odbora OF za Trst 19. aprila o popularizaciji SIAIO (slovenskega italijanskega antifašističnega odbora) za Trst je raz-vidno, da je od CLN ostal v tem odboru samo komunistični delegat, ostale stranke pa so udeležbo odklonile z izgovorom, da CLN ne more priznati drugih italijanskih antifašističnih organizacij razen sebe. ⁹⁷

Tako v Trstu na predvečer osvoboditve ni bila dosežena antifašistična enotnost. Obkom je ostro kritiziral plenum 19. aprila in poudaril, da je bilo narejenih nekaj grobih napak, ki spravljajo uspeh našega boja v Trstu v resno nevarnost. Če niste na podlagi depeš, ki smo jih vam poslali takoj po prejemu vašega pisma, teh napak popravili, bomo morali na vsak način naknadno ukrepati. Prva napaka je bila, ki jo omenja tudi to pismo, nam že znani sestavek v razglasu plenuma, da bodo vojne priprave v Trstu prerasle v oboroženo vstajo. Ker za to sovražnik ne sme vedeti, bo treba to parolo čimprej demantirati kot provokacijo. Naša temeljna politična parola v Trstu mora biti: enotno slovensko-ita-lijansko osvobodilno gibanje za izgon in popolno uničenje okupatorja in vseh njegovih pomagačev. Tudi odnos do CLN ni bil pravilen, ker mi nobenega ne prosimo za sodelovanje. Če CLN ne vstopi v izvršni odbor, ga je treba začeti takoj razkrinkavati in nobenega govora ne more biti okrog predsedniškega mesta in številčnega zastopstva CLN v izvršnem odboru. Rezervirana mesta so samo za tiste, ki so aktivni v boju in mi jih v ta boj samo kličemo. ⁹⁸ Se istega dne je Obkom vztrajal, naj čimprej skličejo italijansko-pokrajinsko konferenco, na katero naj pova-

⁹⁵ Fasc. 535.

⁹⁶ Fasc. 535.

⁹⁷ Fasc. 642.

⁹⁸ Fasc. 535.

bijo delegate vodstva CLNAI in KPI za Sev. Italijo. Konferenca naj bi bila 29. aprila.⁹⁹

Toda, kaj vse se je tega dne že dogajalo v Trstu. Stvari so se začele naglo razvijati in jih je mogel Obkom samo slutiti. Vstaja v velikih severno italijanskih mestih je prisilila angloameriško armado k hitrejšemu premikanju iz padske nižine proti severu in Soči, naša 4. armada pa je začela uresničevati zares genialno Titovo strateško zamisel, to je, s frontalnimi boji vezati glavnino nemških oboroženih sil na področju Reka—Klana, z urno gibljivimi motoriziranimi enotami pa udariti po dolini Kolpe, Čabranke ter Mašuna proti Trstu. Točno je, da tega ni vedel niti Obkom, niti komanda mesta Trst. Obkom je še 20. aprila dajal v Trst navodila, kako naj praznujejo 1. maj in je zapisal, da se mora prvi maj spremeniti v eno samo manifestacijo našega ljudstva za priključitev Trsta k Titovi Jugoslaviji,¹⁰⁰ komanda mesta Trst pa je 20. aprila dala svojim sektorskim štabom navodila za zvezno službo, razglasila mobilizacijo od 17. do 50. leta itd.¹⁰¹

Kot poroča Sala, je bil 20. aprila tretji in zadnji kontakt med našimi in delegati CLN, a se glede skupne vstaje niso mogli sporazumeti. Ko je CLN izvedel, da nameravata izvršni odbor in komanda mesta udariti 1. maja, ju je hotel prehiteti in ukazal, naj bi se njegove akcije začele že 27. aprila, splošna vstaja pa 30. aprila. Mestni komite že 27. aprila brzojavil Obkomu, da so opazili 26. aprila prve znake, da CLN pripravlja vstajo s svojimi vojaškimi silami, ki pa so v službi okupatorja in prosi za navodila, izvršni odbor pa je kot predstavnik vseh slovenskih in italijanskih antifašističnih organizacij 27. aprila poslal maršalu Titu pozdravno brzojavko z zagotovilom, da se bo z vsemi silami boril za Trst v okviru nove Jugoslavije. Brzojavka se je končala s parolo: Živel avtonomni Trst v Titovi Jugoslaviji!¹⁰²

Ker je bila v Trstu naša najbolje organizirana vojaška sila v organizacijah DE, so njeni oddelki in enote CLN začeli — žal nepovezano in brez enotnega vodstva — prve akcije v noči od 26. na 27. april in to v predmestjih, ni pa 27. aprila dala še nobena stran ukaza za splošni napad. Najznačilnejše je bilo za oddelke CLN, ki so imeli v svojih vrstah oborožene akcioniste, mestno stražo, financarje, železničarje, policaje in karabinjerje v civilu, to, da v njihovih vrstih ni bilo tržaških delavcev. Te je imela le DE.

Prave akcije so se od obeh strani začele v noči od 27. na 28. april in 28. aprila ves dan niso prenehale; Nemci so polagoma zapuščali razna oporišča ter se začeli koncentrirati v večja, zlasti v pristanišču, na gradu itd. Ukaz za splošno vstajo je dala komanda mesta Trst 29. aprila.¹⁰³ Tudi instruktor Obkoma, pokojni Dujc, ki je imel nekje na Krasu pomembno bazo, 29. aprila, ko je začel pisati pismo politkomisarju komande

⁹⁹ Fasc. 532.

¹⁰⁰ Fasc. 553.

¹⁰¹ Fasc. 642.

¹⁰² Fasc. 640.

¹⁰³ Maserati, o. c., str. 45.

mesta Trst Štoki, še ni ničesar vedel o dogodkih v Trstu in ne o približevanju enot 9. korpusa in 4. armade. Dujc piše, da je poslal na konferenco, ki naj bi se začela ta dan, vseh 15 delegatov iz Trsta, ki so se javili pri njem in je še vedno zahteval, naj se Štoka nujno javi na nadrejenem forumu, ki ga je klical iz Trsta. Dujc še piše in pričakuje, da bodo v Trstu kar se da slovesno proslavili 1. maj, nato pa je pravkar dobil — kot piše — vesele in presenetljive vesti. Zato je Štoki svetoval, naj ne hodi iz mesta, ker se bodo v nekaj dneh videli in naj zato pripravi več konspirativnih bivališč.¹⁰⁴

Točno je, da so delavci, organizirani v DE, že 29. aprila zasedli ladjedelnico Sv. Marko, a so jo kasneje Nemci znova zasedli in držali do 2. maja.¹⁰⁵ Ker so se v akcijah 30. aprila mešale enote komande mesta in CLN, je SIAIO ukazal, da je edino pravo razpoznavno znamenje vojaška kapa z rdečo zvezdo.¹⁰⁶ Italijanski zgodovinarji poudarjajo, da so imele enote DE 30. aprila absolutno prednost, zvečer pa so prišle v mesto prve patrola 9. korpusa in 4. armade. Tako piše tudi Mario Pacor. Precej drugače poroča Maserati, da so enote CLN 30. aprila kontrolirale že dve tretjini mesta in da so se pogajale z Nemci za predajo. Ne morem pa pritrditi njegovi trditvi, da prihod naših enot v Trst ni bil nekaj pozitivnega in da je to samo povečalo nemški odpor in povzročilo nepotrebne žrtve in ruševine.¹⁰⁷ To zadnje, da so bile žrtve, je že res, toda brez sleherne polemike s katero koli stranjo bi le poudaril, da je bila konec vojne tudi Praga osvobodjena brez razvalin in žrtev, a še danes ni svobodna. Maserati trdi, da je bila naloga vstaje pod vodstvom CLN direktna pomoč Angloamerikancem pri osvoboditvi mesta, prevzem oblasti in nato izročitev te oblasti Angloamerikancem. Le tako — nadaljuje — ne bi mogel prevzeti oblasti SIAIO, in ne bi mogel, spričo sporazuma Tito-Alexander postati od zaveznikov priznani legitimni predstavnik in ne bi mogel razglasiti priključitve mesta k Jugoslaviji, kar je imelo brez dvoma vpliv na mirovno konferenco.¹⁰⁸ Na žalost takega zaključka ne morem akceptirati, ponovno pa poudarjam, da so zame vse žrtve, ki so padle v bojih z okupatorjem za svobodo Trsta, svete.

Prvega maja se je del Nemcev umaknil po morju v Gradež, en del so naši imeli obkoljene na Opčinah, njihova komanda pa je bila obkoljena pri Sv. Justu. CLN je poslala telegram 8. armadi, da so enote JA v Trstu in da se je italijanski Trst včeraj na iniciativo CLN dvignil v vstajo proti nacistični okupaciji in ker noče jugoslovanske okupacije, željno pa pričakuje prihoda zavezniških in nacionalnih sil. CLN je tudi ukazal, naj se njegove sile umaknejo iz boja. Tako piše Pacor, Maserati pa nekoliko drugače in pogreša v Trstu tudi navzočnost italijanskih partizanskih enot Natisone, Trieste in Fontanot.

¹⁰⁴ Fasc. 642.

¹⁰⁵ Fasc. 642.

¹⁰⁶ Fasc. 642.

¹⁰⁷ Maserati, o. c., str. 40—41.

¹⁰⁸ Maserati, o. c., str. 32.

Drúgega maja je CLN še poskušal držati oblast v mestu. Toda Štoka je kot politkomisar komande mesta Trst pričakal popoldne pri Miramaru novozelandskega generala Freyberga, ga pozdravil v imenu SIAIO, mu sporočil, da je JA in vstaja v mestu osvobodila Trst in ga povabil ter spremil kot gosta v hotel de la Ville. Popoldne je tudi prenehal sléherni nemški odpor v mestu. Na prefekturi in na magistratu sta se naselila PNOO in komanda mesta Trst ter SIAIO. Trst je bil takrat naš.

Še na kratko o Beneški Sloveniji za to zadnje obdobje. Tod se je vedno bolj zaostroval odnos med našimi in italijanskimi partizani, med temi pa odnos med garibaldinci in osopovci. Naši so poskušali izvajati volitve v NOO, Italijani pa tudi.¹⁰⁹ Razkroj med italijanskimi partizani je na tem področju še pospešil velik nemški ofenzivni sunek v prvi polovici oktobra, garibaldincem pa precej jasno pokazal, da je njihova edina realna rešitev, če se vključijo v 9. korpus.¹¹⁰ Ko je OK za Zahodno Primorsko 10. oktobra poročal CK, je zapisal, da položaj v Benečiji ni rožnat kot smo vam ga opisali v zadnjih poročilih, ki so temeljila bolj na poročila tamkajšnjih aktivistov.¹¹¹

Konec 1944 je prišla divizija Garibaldi-Natisone v sestav 9. korpúsa in na levo stran Soče, začetek 1945 so Rezijo popolnoma okupirali Nemci in náš Rezijski bataljon je moral deželico zapustiti, v Benečiji pa so ljudje govorili takole: »Mi nismo za nobenega in se ne bomo borili za nobenega, kdor si nas sam pribori, tisti nas bo imel in tistega vlado bomo spoštovali, šli v njegovo vojsko in nikomur ne bo prišlo niti na misel, da bi iz nje dezertiral.«¹¹² V Vzhodni Beneški Sloveniji je bila velika večina proti nam, v Zahodni je kazalo le nekoliko na boljše, a so jo popolnoma kontrolirali osopovci.¹¹³

Prisilna mobilizacija se februarja in marca 1945 v Beneški Sloveniji ni posrečila in ljudje so se skrivali ali pa ščitili skrivače. Ničesar niso hoteli slišati o priključitvi k Jugoslaviji, nek duhovnik pa je baje našim aktivistom grozil, da bo že povedal Angležem, kaj delajo z beneškim ljudstvom.¹¹⁴

Novi sekretar Obkoma Kraigher je 8. aprila sicer ostro obsodil policijske metode naših aktivistov pri mobilizaciji in zahteval več političnega dela.¹¹⁵ V Beneško Slovenijo so poslali dvajset dobrih aktivistov, da bi pobijali »velikanski oportunizem« in ustvarili med beneškimi Slovenci antifašistično razpóloženje, prikazali bodočnost nove Jugoslavije, postavili odbore OF in znova začeli pripravljati volitve. Toda ljudje so se kot pred Nemci tudi še naprej skrivali pred našimi. Nekateri so tudi trdili, da v naši vojski ni enakosti in da že vidijo, kakšna bo nova Jugoslavija, ker v Beogradu nimajo vsi enakih plač.¹¹⁶

¹⁰⁹ Fasc. 535.

¹¹⁰ Fasc. 580.

¹¹¹ Fasc. 535.

¹¹² Fasc. 587.

¹¹³ Fasc. 534.

¹¹⁴ Fasc. 580.

¹¹⁵ Fasc. 534.

¹¹⁶ Fasc. 534.

To bi bilo na kratko o samoodločbi Beneških Slovencev. Kaj pa Gorica? Na seji goriškega OOOF so 18. septembra ugotovili, da ne »obstoja nobena organizacija, kar je brez dvoma zelo žalostno«. Ljudje tudi ne odobravajo ustanovitev italijanskih partizanskih brigad.¹¹⁷ Obkom je 7. novembra poročal, da je v Gorici še malo narejenega in da niso še nikjer prodrli med množice.¹¹⁸ Na 5. seji OK za Srednjo Primorsko so 12. januarja 1945 ugotovili, da v Gorici že od julija 1944 ni bilo direktnih stikov med KPS in KPI, čeprav ima zadnja, organizirana še vedno po verižnem sistemu do 200 članov. Krivda za prekinitev naj bi bila na naši strani in to menda zato, ker so Italijani postavljali na prvo mesto vprašanje meja. Seja je spraševala Obkom: kako je s problemom enotnega partijskega vodstva v Gorici, kdo naj ima v njem večino, Italijani ali mi, toda KPS je šibka?¹¹⁹

Obkom je precej obširno odgovoril 19. januarja 1945. V Gorici je treba najprej postaviti na noge partijske organizacije, to je mestni komite, predvsem pa dobrega sekretarja. Postaviti je treba nov mestni odbor OF, ker sedanji spi. Varujte se šovinizma, pa tudi »brezmejnega internacionalizma«. Zaradi nerazvite naše partijske organizacije še ni prišel čas, da bi postavljali skupne forume, pač pa pridobivajte italijanske komuniste za delo po naših direktivah. Ne ustanavljajte neke mešane slovenske italijanske goriške OF, Slovence vključujte v OF, le DE je skupna za vse delavce. Diferenciacija v italijanskih množicah se mora izvesti le v skupnem boju proti Nemcem s perspektivo vključitve v novo Jugoslavijo, toda poudarek mora biti na prvem.¹²⁰

Iz poročila okrožnega tajništva OF za Srednjo Primorsko 6. februarja izvemo, da se je položaj v Gorici znatno izboljšal in da so se Goričani povečini opredelili za OF. Od italijanske strani preti nevarnost, kajti CLN so oživel, imajo redne seje, precej pomagajo italijanskim brigadam, italijanska masa pa je precej šovinistična in se ne more sprijazniti z mislijo, da je manjšina.¹²¹ To zadnje le ni bilo res. Vlado je poročal 9. marca Obkomu, da je stanje v Gorici, zlasti glede odnosov z Italijani, obupno,¹²² dan za dnem pa je pisal Obkomu tudi goriški mestni komite KPS, da je v Gorici slika vsak dan bolj žalostna. Mestni komite ima 7 članov, vseh partijcev pa je šestnajst in dvanajst kandidatov, a vsi čakajo samo direktive od zgoraj. CLN nastopa naravnost proti nam, vse pa si želi samo prihoda Angležev.¹²³

Prvega aprila so se sestali z našimi člani goriške federacije KPI. Italijani so priznali napačno pojmovanje linije, nepoznavanje nove Jugoslavije in njene vloge v tem delu Evrope, priznali so slabosti svoje partije in kritizirali so delo svojih prejšnjih funkcionarjev. Naši so jim povedali nič kaj veselo novico, da misli opolnomočenka CK KPI Marina

¹¹⁷ Fasc. 543.

¹¹⁸ Fasc. 535.

¹¹⁹ Fasc. 532.

¹²⁰ Fasc. 533.

¹²¹ Fasc. 543.

¹²² Fasc. 642.

¹²³ Fasc. 543.

razpustiti KPI v Gorici. To jih je zelo prizadelo in obljubili so tesnejše sodelovanje z antifašističnimi organizacijami, zlasti pa s KPS. Dogovorili so se za koordinacijski odbor, ki naj bi se čimprej sestel,¹²⁴ Res je, do 9. aprila sta bili že dve seji tega odbora in sklenili so postaviti tudi plenum, kot so ga imeli že v Trzinu.¹²⁵ Boris Kraigher je 10. aprila pisal, da Marininega pisma o razpustu goriške KPI ne bo poslal v Gorico, ker se mu je zdelo, da bi ta razpust ne bila najboljša pot za rešitev goriškega problema.¹²⁶

Tako je bil Trst daleč pred Gorico, kar je seveda po svoje razumljivo. Za zaključek bi si dovolil poudariti, da smo zelo na kratko mogli pregledati obširno in globoko problematiko razvoja uresničevanja pravice slovenskega in italijanskega naroda do samoodločbe na tem delu naše zemlje od kapitulacije Italije do začetka maja 1945. Zmešnjave in hude posledice, ki so nastale po nedavni okupaciji ČSSR, nam morejo znova samo potrditi, da uresničevanje pravice do samoodločbe ni lahko.

Za nas zgodovinarje so ti dnevi še prav posebej poučni. Zelo radi poudarjamo v šolah znani dve krilatici, historia docet ali historia vitae magistra. Dovolite pa mi povedati, da že leta in leta ob teh krilaticah vedno bolj prihajam do prepričanja, da zgodovina res uči, a na žalost zanekrat še vedno samo to, da se iz nje doslej človeški rod ni še ničesar naučil!

Summary

THE STRUGGLE FOR THE RIGHT OF SELF-DETERMINATION AT PRIMORSKA FROM THE CAPITULATION OF ITALY UNTIL THE BEGINNING OF MAY 1945

The author stresses at the beginning that the military aggression of the Soviet Union, and of the Eastern European countries belonging to the block, upon Czechoslovakia, cannot be excused and that the ethical principles, known from the times of the Antique culture are still valid for living together of nations and states. There also exist theoretically completely clear Marxist principles, which can in practice lead though to a number of difficulties and misunderstandings (e. g. what exactly is the right of a nation to self-determination etc.).

Territorial parcelling of the Slovene nation among a number of countries (Yugoslavia, Italy and Austria) created a tendency to find a special solution of the Slovene national question, i. e. the United Slovenia, that is the unification of all the Slovenes in their native country, Slovenia. Taking as their starting point that the bourgeoisie is not capable of providing such a solution, the representatives of the three Communist Parties (Yugoslavia, Italy and Austria) stressed in their Moscow declaration from 1934 that the United Slovenia can be established only if the full right to self-determination is given to the Slovene

¹²⁴ Fasc. 533.

¹²⁵ Fasc. 533.

¹²⁶ Fasc. 642.

nation and if international help of the Communist Parties of Italy and Austria is offered. The author points out to the great difficulties this declaration caused, especially among the Italian Communists and the Communists of Trieste, and further on to the beginnings of the National Liberation War, when the Communist Party of Slovenia justifiably hoped to get the promised international help.

When describing the development of the National Liberation War at Primorska, the region which belonged to Italy under the Rapallo agreement, the author discusses only the period from the capitulation of Italy until the liberation and shows the relations between the two Communist Parties in this region, and especially in the three nationally mixed centres, in Trieste, Beneška Slovenia and in the city of Gorizia. These relations or rather their common action, is divided into three periods. In the first period, from the capitulation of Italy to the meeting of the representatives of both Communist Parties with regard to their common activity and fighting (until April 1944), when the delegate of the Central Committee of the Italian Party insisted only on the theoretical right of the Slovene nation to self-determination; on the second period (until September 1944), when the Italian Communists agreed to the joined struggle against the Germans and the rests of Fascism, but under the condition that the discussion about the final division should be postponed until the time after the victory; and the third period (until the liberation at the beginning of May 1945), when the Communist Party of Slovenia (Yugoslavia) began to put strong demands for a common effort to join the Primorska region to Yugoslavia, so that Trieste would get the complete autonomy.

The author shows in detail how all three stages developed in an individual manner in the above-mentioned mixed centres and how these efforts were tied up with great difficulties, misunderstanding, uncertainties and sacrifices.